Psychosfera i etyka organizmu w świetle książki Alive Melanie Challenger

AUTOR

Fundacja Dobre Państwo

STRESZCZENIE / ABSTRACT

Tekst analizuje wizję psycho sfery zaproponowaną przez Melanie Challenger, definiując ją jako planetarną sieć autonomicznych, zmysłowych podmiotowości. Autorka odrzuca koncepcję Ziemi jako jednego superorganizmu (Gai), wskazując na pluralistyczną ontologię życia, w której planeta jest tyglem niezliczona indywidualna psyche. Psycho sfera łączy perspektywę jednostkową z planetarną, ukazując organizmy nie jako pasywnych lokatorów, lecz aktywnych sprawców kształtujących środowisko. W artykule podkreślono wpływ życia na geochemię Ziemi, przywołując koncepcje Wiernadskiego oraz teorię ewolucji mineralnej Roberta Hazena. Życie jest tu przedstawione jako dynamiczny proces konstrukcji niszy i wzajemnych zależności, który w głębokim czasie fundamentalnie przebudował materię planety, czyniąc z biosfery potężny czynnik geologiczny.

The text analyzes the vision of the psychosphere proposed by Melanie Challenger, defining it as a planetary network of autonomous, sentient subjectivities. The author rejects the concept of Earth as a single superorganism (Gaia), pointing to a pluralistic ontology of life in which the planet is a melting pot of countless individual psyches. The psychosphere connects the individual perspective with the planetary one, showing organisms not as passive tenants, but as active agents shaping their environment. The article emphasizes the influence of life on Earth's geochemistry, invoking the concepts of Vernadsky and Robert Hazen's theory of mineral evolution. Life is presented here as a dynamic process of niche construction and mutual dependencies which, over deep time, fundamentally rebuilt the planet's matter, making the biosphere a powerful geological factor.

Artykuł stanowi głęboką reinterpretację koncepcji „psychosfery” Melanie Challenger, proponując przejście od redukcjonistycznego rozumienia życia jako zapisu genetycznego ku wizji planety jako pluralistycznej sieci autonomicznych centrów sprawstwa. Autor

stawia tezę, że życie należy pojmować jako ucieleśnioną organizację, która aktywnie podtrzymuje własne warunki trwania (conatus), tworząc niezliczone, unikalne perspektywy doświadczania świata (Umwelten). W przeciwieństwie do wizji noosfery czy Gai, psychosfera nie jest jednolitym superorganizmem, lecz tyglem niezależnych podmiotowości. To przesunięcie ontologiczne wymusza radykalną zmianę w etyce: skoro każda forma życia posiada własne „dlaczego" i biologiczną wolność, ludzka dominacja technologiczna – od bioinżynierii CRISPR po przekształcenia ekosystemów – nie może być traktowana jako zarządzanie zasobami, lecz jako ingerencja w cudze sprawstwo. W konsekwencji, najwyższą formą ludzkiej inteligencji staje się nie zdolność do manipulacji materią, lecz świadome samoograniczenie i odpowiedzialność proporcjonalna do posiadanej mocy, co stanowi fundament nowej etyki organizmu i koncepcji Dobra Wspólnego.

SŁOWA KLUCZOWE

psychosfera | etyka organizmu | Melanie Challenger | pluralistyczna ontologia życia | spinozjański conatus | technosfera Petera Haffa | noosfera Teilharda de Chardina | Umwelten | zasada odpowiedzialności Hansa Jonasa | bioinżynieria CRISPR | ewolucja mineralna | konstrukcja niszy | smart-tank wiedzy | dobro wspólne

Psychosfera jako pluralistyczna sieć autonomicznych sprawstw

Życie, które ma swoje dlaczego. Psychosfera: planeta utkana z cudzych "dlaczego". Argumentacja Melanie Challenger prowadziła konsekwentnie od wnętrza ku zewnętrzu. Najpierw należało odnaleźć organizm jako rzeczywistą całość, a nie chwilowe opakowanie genów; następnie ukazać jego homeostazę, zmysły, pamięć, zdolność wyboru, ucieleśniony Umwelt i możliwość przekształcania niszy. Dopiero po tej pracy można ponownie spojrzeć na Ziemię.

Psychosfera jest u Challenger pojęciem planetarnym, lecz jej fundament pozostaje radykalnie jednostkowy: planeta nie staje się jednym wielkim podmiotem, lecz przestrzenią współistnienia niewyobrażalnej liczby podmiotowości częściowych — organizmów utrzymujących własne granice, reagujących na własne problemy i tworzących własne światy znaczeń. Rekonstrukcja przedstawia

psychosferę jako kulminację książki, przeciwstawioną zarówno czysto geochemicznemu odczytaniu biosfery, jak i metafizycznym wizjom noosfery. Jej istotą jest planetarne współwystępowanie celowych, zmysłowych i sprawczych form życia.

Nie jest to zatem kolejna wersja Gai pojmowanej dosłownie jako ogromny superorganizm. Challenger przeciwnie, odróżnia planetę od organizmu, ponieważ w jej filozofii psyche wymaga ucieleśnionej granicy, metabolizmu oraz regulacji dokonywanej ze względu na konkretną całość. Ziemia nie posiada jednej błony oddzielającej „wnętrze metaboliczne" od środowiska zewnętrznego w takim sensie jak komórka; nie ma także jednego układu interesów, cyklu reprodukcyjnego ani punktu odniesienia, wobec którego wszystkie procesy można uznać za dobre lub złe. Autorka formułuje więc paradoksalną, lecz poznawczo produktywną tezę: Ziemia nie jest jedną psyche, lecz tyglem niezliczonych psyche, a jej wyjątkowość wynika z gęstości nakładających się sprawstw.

Gdybyśmy uznali planetę za jeden organizm, łatwo byłoby ponownie zgubić jednostkę w metafizycznej całości. Challenger wykonuje ruch odwrotny: pozwala, aby perspektywa planetarna wynikała z niezliczonych interesów indywidualnych. Jej psychosfera to pluralistyczna ontologia życia. Autorka nie mówi: „Ziemia chce".

Mówi raczej: na Ziemi istnieją niezliczone istoty, dla których coś może być pokarmem lub trucizną, schronieniem albo zagrożeniem, sukcesem albo porażką. Z ich działań wyrastają skutki geologiczne, ekologiczne i atmosferyczne, których żadna z nich nie musi zamierzać. W ten sposób Alive wykonuje na poziomie planety ten sam ruch, który wcześniej zastosowała wobec organizmu.

Całość nie potrzebuje centralnego zarządcy, aby jej historia była rezultatem interakcji sprawczych części. Las nie ma mózgu, a jednak życie drzew, grzybów, zwierząt, bakterii i protistów przekształca jego materię. Biosfera nie posiada gabinetu prezesa, lecz od miliardów lat zmienia powierzchnię planety. Psychosfera Challenger ma uchwycić właśnie tę wielość perspektyw uczestniczących w zmianie świata.

Punktem wyjścia ku psychosferze jest pojęcie biosfery. Autorka przywołuje Édouarda Suessa i przede wszystkim Władimira Wiernadskiego, dla którego życie nie było dekoracją na powierzchni geologicznej planety, lecz potężnym czynnikiem uczestniczącym w przemianach jej materii. Ta intuicja była jednym z wielkich przesunięć nowoczesnej nauki o Ziemi. Organizm przestał być lokatorem planety, którego można opisać niezależnie od geochemicznej historii domu; życie zaczęto rozumieć jako uczestnika procesów planetarnych. W takim obrazie fotosynteza nie jest jedynie metodą zdobywania energii przez poszczególne organizmy.

Jej skumulowane skutki zmieniały w głębokim czasie skład atmosfery, chemię oceanów i warunki reakcji mineralnych. Organizmy wapniejące tworzyły skały, mikroorganizmy uczestniczyły w

obiegach węgla, azotu i siarki, a ewolucja metabolizmów otwierała nowe geochemiczne możliwości. Ziemia, którą obserwujemy dzisiaj, nie jest więc pierwotną sceną, na której życie odegrało spektakl bez dotykania dekoracji. Scena została w dużej części przebudowana przez aktorów.

Życie jako sieć wzajemnych zależności i dążenia do trwania

Robert Hazen i jego współpracownicy uczynili tę współzależność szczególnie widoczną poprzez koncepcję ewolucji mineralnej (mineral evolution). W klasycznej analizie z 2008 roku ukazywali oni różnorodność minerałów jako proces historycznie narastający wraz z kolejnymi etapami rozwoju planety, wskazując, że procesy mediowane biologicznie stały się jednym z głównych źródeł późniejszej różnorodności mineralogicznej. Nowsza synteza Hazena z 2024 roku nadal traktuje ewolucję mineralną jako mierzalną historię zmieniających się środowisk mineralotwórczych, w których procesy biologiczne kreują nowe warunki chemiczne i fizyczne.

Najbardziej spektakularnym elementem tej historii jest wzrost dostępności tlenu. Organizmy fotosyntetyzujące zmieniły stan redoks powierzchni Ziemi, co umożliwiło powstawanie licznych związków mineralnych, wcześniej nieobecnych lub niezwykle rzadkich. Hazen i jego zespół szacują, że znaczna część współczesnej różnorodności minerałów jest bezpośrednio lub pośrednio związana z biologiczną transformacją atmosfery i oceanów. Źródłowa notatka ujmuje tę ideę mocnym zdaniem: życie wyrzeźbiło także "martwą" materię planety, a wiele minerałów nosi w sobie historię dawnych biologicznych przemian. Nie trzeba jednak nadawać tej historii teleologii, której sama geochemia nie dostarcza. Cyjanobakterie nie „zamierzały” stworzyć atmosfery dogodnej dla późniejszych zwierząt, podobnie jak drzewo nie produkuje tlenu po to, aby człowiek mógł spacerować po lesie. Ich metabolizm był rozwiązaniem własnych problemów energetycznych, a planetarne skutki stały się konsekwencją sumy lokalnych procesów. To właśnie czyni argument Challenger interesującym: sprawstwo nie wymaga znajomości makroskopowego rezultatu.

Organizmy działają ze względu na siebie, a efekty tych działań stają się warunkami życia innych. Planeta jest kroniką cudzych interesów, których skutki przetrwały swoich autorów. Spinoza pisał: każde życie trwa według swojej mocy. Filozofia nowożytna posiada pojęcie, które dobrze współbrzmi z tą wizją, choć pochodzi z tradycji innej niż arystotelesowska: spinozjański conatus. W „Etyce” każda rzecz, o ile jest w jej mocy, dąży do trwania w swoim istnieniu. Nie jest to świadoma intencja w potocznym znaczeniu; conatus opisuje raczej konstytutywną tendencję bytu do zachowania własnej mocy istnienia. W perspektywie Challenger żywy organizm stanowi szczególnie rozwinięty przypadek takiego „trwania”: musi aktywnie utrzymywać różnicę wobec środowiska,

rekonstruować własną strukturę, pozyskiwać energię i korygować odchylenia. Spinoza jest tu użyteczny również dlatego, że nie przeciwstawia człowieka naturze. Człowiek nie jest imperium w imperium; nie stoi poza przyrodą jako wyjątek zwolniony z jej praw.

Dokładnie tę samą lekcję biologiczną próbuje odzyskać Challenger. Jeśli posiadamy psyche, nie oznacza to, że dysponujemy magiczną substancją obcą naturze, lecz że jesteśmy szczególną organizacją materii zdolną utrzymywać siebie, odczuwać, pamiętać, przewidywać i działać. Psychosfera jest zatem planetą spinozjańskich conatusów: niezliczonych centrów trwania, z których każde posiada ograniczoną moc, pozostając jednocześnie zależne od mocy innych. Roślina potrzebuje mikroorganizmów, roślinożerca rośliny, drapieżnik ofiary, grzyb substratu, pasożyt gospodarza, a gospodarz mikrobiologicznych partnerów. Żadne „ja" nie jest tutaj samowystarczalne. Autonomia biologiczna okazuje się więc zależnością uporządkowaną, a nie niezależnością absolutną.

Psychosfera jako pluralistyczna alternatywa dla noosfery

Teilhard de Chardin i wielka pokusa noosfery. O ile wobec Wiernadskiego Challenger zachowuje szacunek, o tyle wobec Pierre'a Teilharda de Chardina jest bardziej podejrzliwa. Noosfera w ujęciu Teilharda nabiera wymiaru teleologicznego: ewolucja świadomości dąży ku coraz większej integracji, której kulminacją ma być Punkt Omega. To wizja pociągająca zwłaszcza w dobie internetu – globalna komunikacja, natychmiastowa wymiana informacji i rozrastające się sieci łatwo poddają się metaforze planetarnego umysłu.

Challenger ma jednak powody, by noosferze nie ufać. Jej książka jest przecież protestem przeciwko stawianiu informacji, umysłu czy abstrakcyjnego wzorca ponad żywym ciałem. Teilhardowska ewolucja, zmierzająca ku coraz wyższej świadomości, może odtwarzać tę samą hierarchię, z którą autorka walczy od pierwszych stron: materia na dole, duch na górze; bakteria jako etap wstępny, człowiek jako szczyt, a przyszła nadświadomość jako spełnienie kosmicznej trajektorii. Dla Challenger jest to zbyt łatwo odzyskany Platon.

Biologia nie wykazuje bowiem jednego, linearnego marszu ku ludzkiemu mózgowi. Bakterie nie są prymitywnymi szkicami oczekującymi na powstanie mózgu naczelnych, podobnie jak grzyby nie są niedokończonymi zwierzętami. Ewolucja tworzy rozgałęziające się strategie, a nie drabinę metafizycznego awansu. Jeśli psychosfera ma być koncepcją adekwatniejszą od noosfery, musi odrzucić ideę, że wartość życia rośnie wraz ze zbliżaniem się do refleksyjnego ludzkiego umysłu. W

tym punkcie Challenger sytuuje się bliżej filozoficznego pluralizmu niż kosmicznego progresywizmu Teilharda.

Ziemia nie jest wartościowa dlatego, że wytworzyła internet. Jest niezwykła, ponieważ wygenerowała wiele sposobów bycia żywym, z których ludzkie myślenie jest tylko jednym – choć dziś posiada niewątpliwie nieproporcjonalną moc sprawczą. Noosfera pozbawiona ciała staje się lustrem. W odniesieniu do współczesnej cyfrowej wersji noosfery autorka używa ostrego pojęcia self-mimicry: globalna sieć informacji może w coraz większym stopniu odtwarzać, remiksować i wzmacniać własne treści, zamiast pozostawać zakorzenioną w bogactwie pozaludzkiego świata. To interpretacja kulturowa, a nie prawo informatyki, lecz niezwykle spójna z wcześniejszą krytyką crazescapes. Cywilizacja może stworzyć środowisko, w którym człowiek spotyka coraz więcej reprezentacji reprezentacji, komentarzy do komentarzy i syntetycznych przetworzeń wcześniej wytworzonych symboli. Jean Baudrillard nazwałby ten proces proliferacją symulakr – znaków coraz mniej zależnych od bezpośredniego odniesienia do rzeczywistości; Guy Debord mówił o społeczeństwie spektaklu, w którym relacje międzyludzkie są zapośredniczone przez obrazy.

Challenger uzupełnia tę krytykę argumentem biologicznym: problemem nie jest sama reprezentacja, gdyż język i kultura zawsze były reprezentacyjne. Zagrożeniem jest możliwość, że świat znaków zacznie wypierać kontakt z żywymi źródłami znaczenia, a kultura pomyli doskonałość reprezentacji z pełnią rzeczywistości. W takim odczytaniu noosfera staje się zwierciadłem skierowanym wyłącznie na człowieka. Psychosfera miałaby odwrócić je ponownie ku biosferze, przypominając, że świat zawiera niezliczone centra doświadczenia i działania, które nigdy nie staną się ludzkimi symbolami, a mimo to posiadają własną historię. Nie każda rzecz musi zostać przez człowieka opowiedziana, aby realnie istnieć.

Między biosferą a psychosferą znajduje się jednak jeszcze jedna warstwa: technosfera Petera Haffa – system, którego częścią staje się człowiek. Materiał źródłowy przywołuje koncepcję Petera K.

Technosfera jako systemowa presja ograniczająca biologiczne sprawstwo

Haff, autor koncepcji systemu technologicznego, wskazuje na skalę zjawiska tak ogromną, że zaczyna ono być traktowane jako nowy składnik dynamiki Ziemi. W pracy Humans and Technology in the Anthropocene: Six Rules z 2014 roku analizował technikę jako system wielkoskalowy, w którym ludzie są jednocześnie twórcami technologii i elementami infrastruktury podlegającymi jej wymaganiom. Jego teoria nie głosi, że technosfera jest świadomym superorganizmem; dotyczy

raczej emergentnej dynamiki systemu technicznego, którego funkcjonowania nie da się sprowadzić do planu pojedynczego człowieka.

Ta idea jest dla Alive wyjątkowo niewygodna. Challenger przez całą książkę próbuje odróżnić sprawstwo żywe od funkcjonowania maszyn, tymczasem technosfera pokazuje, że układ nie musi być żywy, aby posiadać systemowe wymogi podtrzymywania własnej infrastruktury. Sieci energetyczne wymagają serwisu, transport dróg i paliw, centra danych energii i chłodzenia, miasta przepływu materiałów, a gospodarka telekomunikacyjna kolejnych urządzeń, standardów i ludzi wykonujących niezbędne funkcje. Nie wynika z tego, że technosfera „chce" przetrwać, lecz jej struktura tworzy presje organizacyjne, które mogą ograniczać decyzje poszczególnych jednostek. Haff komplikuje tym samym Challengerowskie rozróżnienie organizmu i artefaktu. Maszyna nie posiada biologicznego interesu własnego, lecz ogromny system maszyn może wytworzyć warunki własnej reprodukcji społecznej, ponieważ instytucje, rynki i ludzie zostają związani z jego dalszym funkcjonowaniem. Nie jest to psyche, ale nie jest też biernym młotkiem leżącym na stole.

Jacques Ellul zauważyłby tutaj, że techniczna racjonalność zaczyna narzucać problemom własny sposób formułowania; Günther Anders przypomniałby o człowieku dopasowującym się do urządzeń, które sam stworzył; Simondon ostrzegłby natomiast przed demonizowaniem techniki zamiast jej rozumienia. Psychosfera Challenger musi pomieścić wszystkich trzech: zarówno realną emancypacyjną moc technologii, jak i niebezpieczeństwo sytuacji, w której system techniczny przestaje być transparentnym narzędziem, a staje się środowiskiem, do którego człowiek oraz inne organizmy muszą się dostosowywać. Antropocen jawi się tu jako odwrócona konstrukcja niszy. Konstrukcja niszy nie jest przecież wyjątkowym wynalazkiem człowieka. Bóbr buduje tamę, koralowiec rafę, drzewo modyfikuje światło i skład gleby, a mikroorganizm zmienia chemię mikrośrodowiska. Człowiek różni się przede wszystkim skalą, tempem i kumulatywnością technicznych modyfikacji. Budujemy nie tylko niszę dla siebie, ale coraz częściej nowe nisze dla niezliczonych innych organizmów, często bez ich możliwości współkształtowania zmian. Miasto staje się środowiskiem ewolucyjnym, pole uprawne – selekcyjnym, a antybiotyk czynnikiem selekcji mikroorganizmów. Światło nocne zmienia przestrzeń sensoryczną organizmów, pestycydy modyfikują strukturę śmiertelności i konkurencji, a zapora wpływa na przepływ wody, migrację i temperaturę.

Plastik staje się trwałym materiałem środowiskowym. Technosfera nie spoczywa więc „na" biosferze niczym dodatkowa warstwa lakieru; przenika przestrzenie, w których inne organizmy wykonują swoją pracę życia. Challenger może dlatego odwrócić słynne hasło Bacona o wiedzy jako potędze.

Odpowiedzialność za sprawstwo w dobie bioinżynierii

Współczesna wiedza o naturze stała się potęgą technicznego przekształcania przyrody, jednak w perspektywie psychosfery każda taka ingerencja jest ingerencją w cudze Umwelten. Nie zmieniamy bowiem abstrakcyjnej „natury", lecz warunki egzystencji istot, dla których ta zmiana ma realne znaczenie. To znacznie silniejsza rama etyczna niż traktowanie przyrody w kategoriach zasobu. W tym miejscu naturalnym rozmówcą Challengera staje się Hans Jonas, dla którego odpowiedzialność rośnie wraz z posiadaną mocą.

Jonasowska Zasada odpowiedzialności wyrasta z przekonania, że tradycyjna etyka została ukształtowana dla świata, w którym skutki ludzkich działań były ograniczone przestrzennie i czasowo. Tymczasem technika obdarzyła nas zdolnością wpływania na warunki życia przyszłych pokoleń oraz całych systemów biologicznych – nowa moc wymaga więc proporcjonalnego wzrostu odpowiedzialności. Koncepcja psychosfery pozwala zradykalizować to pytanie: odpowiedzialność nie powinna obejmować tylko ludzi przyszłości, lecz także przyszłe możliwości życia pozaludzkiego. Jeśli technologia umożliwia zmianę genomów populacji, składów ekosystemów, przebiegu ewolucji czy sensorycznych warunków siedlisk, każda decyzja technologiczna staje się de facto decyzją dotyczącą przyszłych przestrzeni sprawstwa innych organizmów.

Jonas stanowi tutaj przeciwwagę zarówno dla technologicznego triumfalizmu, jak i prostego konserwatyzmu. Odpowiedzialność nie oznacza zakazu innowacji, lecz zmianę ciężaru dowodu w miarę wzrostu skali potencjalnie nieodwracalnej ingerencji. Im większa moc, tym mniej wystarcza argument „potrafimy". Cywilizacja techniczna potrzebuje pytania: „Potrafimy – ale czy rozumiemy konsekwencje dostatecznie dobrze?".

W kontekście CRISPR Challenger stawia akt oskarżenia. Najbardziej kontrowersyjny fragment epilogu Alive dotyczy bioinżynierii; źródłowa notatka rekonstruuje stanowisko Challengera w sposób radykalny: głębokie ingerencje genetyczne, zwłaszcza podejmowane instrumentalnie i bez rozumienia organizmu jako wielopoziomowej całości, mogą być traktowane jako forma pollution czy nawet defilement – naruszenie integralności żywej formy. W tym ujęciu problemem nie jest wyłącznie ryzyko mutacji poza celem czy błąd techniczny, lecz kwestia ontologiczna: życie zostaje potraktowane jak zapis, który projektant może edytować zgodnie z zewnętrzną funkcją użytkową. Argument ten ma dużą siłę retoryczną, jednak wymaga istotnej korekty.

CRISPR nie jest bowiem jednolitym typem ingerencji. Edycja somatycznych komórek pacjenta w celu leczenia ciężkiej choroby, dziedziczna edycja ludzkiej linii zarodkowej, modyfikowanie mikroorganizmów przemysłowych oraz gene drive mają zupełnie inne profile moralne i ekologiczne. Umieszczenie ich wszystkich w jednym pojęciu „skalania życia" byłoby filozoficznie

efektowne, lecz naukowo i etycznie zbyt grube. Medycyna udowodniła już, że edycja genomu może służyć bezpośredniemu przywracaniu biologicznej sprawności pacjenta. Przykładem jest Casgevy – pierwsza zatwierdzona przez FDA terapia wykorzystująca CRISPR/Cas9, zastosowana początkowo w ciężkiej chorobie sierpowatokrwinkowej, a następnie w transfuzjozależnej beta-talasemii. W 2026 roku FDA rozszerzyła wskazania w USA na dzieci od drugiego roku życia w odpowiednich przypadkach hematologicznych; w Unii Europejskiej Casgevy jest dopuszczone do stosowania w określonych postaciach beta-talasemii i ciężkiej choroby sierpowatokrwinkowej.

Od terapii somatycznej do odpowiedzialności za ekosystemy

Nie mamy tu do czynienia z abstrakcyjną "kolonizacją życia", lecz z próbą modyfikacji komórek pacjenta w celu ograniczenia ciężkiego cierpienia i przywrócenia funkcji biologicznych. W języku samej Challenger można wręcz argumentować, że udana terapia wzmacnia sprawstwo organizmu, umożliwiając pacjentowi życie mniej podporządkowane chorobie. Potępienie takiej interwencji tylko dlatego, że człowiek celowo zmienia genom, byłoby sprzeczne z etycznym znaczeniem dobra własnego organizmu, które autorka wcześniej tak mocno broniła. Genom nie jest świętym tekstem. W tym miejscu konieczna jest filozoficzna obrona samej ingerencji: jeśli rzeczywiście odrzucamy genocentryzm, trudno jednocześnie uznać genom za nietykalną esencję organizmu. DNA nie jest świętym manuskryptem, którego zmiana automatycznie oznaczałaby profanację osoby. Mutacje zachodzą bezustannie, genomy są historycznie zmienne, a sama ewolucja to w istocie historia dziedziczonych zmian. Organizmy aktywnie naprawiają DNA, przemieszczają elementy genetyczne, regulują ekspresję i tolerują mozaikowość komórkową. Z perspektywy Alive prawdziwy problem bioinżynierii powinien zatem brzmieć inaczej. Nie: "czy wolno zmieniać genom?", lecz: jak zmiana ta oddziałuje na całą organizację żywego systemu i czy cel ingerencji respektuje dobro podmiotu, którego dotyczy? To pytanie jest znacznie trudniejsze, gdyż nie oferuje łatwych odpowiedzi.

Somatyczna terapia ciężkiej choroby to zupełnie inny przypadek niż modyfikowanie embrionu pod kątem cech niezwiązanych z chorobą, a tym bardziej inny niż wprowadzenie mechanizmu dziedziczenia zdolnego do rozprzestrzeniania zmian w dzikiej populacji. Właśnie tutaj niezbędna jest zasada proporcjonalności biologicznej: im bardziej ingerencja przekracza granicę jednego organizmu i staje się dziedziczna, populacyjna oraz ekologicznie rozprzestrzenialna, tym większy ciężar wiedzy, kontroli i legitymizacji powinien jej towarzyszyć. Gene drives to ingerencje, które mogą przekroczyć pojedynczy organizm. CRISPR gene drive szczególnie obrazuje, dlaczego obawy Challenger nie są wyłącznie retoryką. Mechanizmy te projektuje się tak, aby zwiększyć

prawdopodobieństwo dziedziczenia określonego wariantu powyżej poziomu mendlowskiego i umożliwić jego szybkie rozprzestrzenianie w populacji. Badania laboratoryjne wykazały możliwość silnego ograniczania populacji komarów przenoszących malarię; nowsze prace rozwijają zarówno systemy rozprzestrzenialne, jak i rozwiązania bardziej kontrolowane lub samograniczające.

Właśnie ta potencjalna zdolność do propagacji sprawia, że gene drive generuje zupełnie inny problem niż edycja komórek jednego pacjenta. Zmiana może oddziaływać na dynamikę populacji, ekologię gatunków współzależnych oraz geografię rozprzestrzeniania, dlatego badacze pracują również nad narzędziami ograniczania i odwracania skutków drive'ów. Praca z 2024 roku dotycząca anti-CRISPR w komarach Anopheles jest przykładem wysiłków nad mechanizmami redukującymi działanie gene drive jako elementem zarządzania ryzykiem. W tym punkcie argumentacja Challenger jest najsilniejsza.

Od precyzji molekularnej do odpowiedzialności systemowej

Im bardziej technologia zmienia nie pojedyncze ciało, lecz reguły dziedziczenia w populacji, tym mniej adekwatna staje się metafora leczenia pacjenta, a bardziej myślenie ekologiczne. Decyzja dotyczy bowiem nie tylko dzisiejszych organizmów, lecz trajektorii przyszłych pokoleń oraz ich relacji z innymi gatunkami. Psychosfera oznacza właśnie to, że taki eksperyment nie zachodzi w próżni.

WHO i lekcja pokory regulacyjnej. Międzynarodowe instytucje od kilku lat traktują to rozróżnienie poważnie. WHO opublikowała w 2021 roku ramy zarządzania oraz rekomendacje dotyczące edycji ludzkiego genomu, podkreślając potrzebę nadzoru na poziomie krajowym i międzynarodowym, prowadzenia rejestrów badań, odpowiedzialności oraz odrębnego traktowania różnych zastosowań. Wcześniej ekspercki komitet WHO oceniał kliniczne zastosowanie dziedzicznej edycji ludzkiej linii zarodkowej jako nieodpowiedzialne na ówczesnym etapie rozwoju technologii. Sam rozwój CRISPR dostarcza zresztą powodów do naukowej pokory. Precyzyjne rozpoznanie określonej sekwencji DNA nie oznacza, że każdy wynik biologiczny jest równie przewidywalny. Nowe badania nadal analizują niezamierzone zmiany strukturalne powstające w następstwie przecięć DNA oraz różnice w mechanizmach naprawy pomiędzy typami komórek. Technologia jest niezwykle potężna, ale jej skutki zachodzą w komórce posiadającej własną historię regulacyjną, mechanizmy naprawy, architekturę chromatyny i kontekst tkankowy. To dokładnie ten punkt, w którym systemowa biologia Challenger odzyskuje znaczenie. Gen można zmienić z wysoką precyzją molekularną, a mimo to fenotyp należy do całego organizmu, nie do pojedynczej sekwencji.

Precyzja narzędzia nie jest tym samym co pełna przewidywalność systemu. W technologii edycji genomu pokora nie jest więc romantycznym sprzeciwem wobec nauki, lecz konsekwencją nauki o złożonych systemach. Humanistyka posiada tu figurę tak oczywistą, że łatwo użyć jej banalnie – Frankensteina Mary Shelley. Powieść bywa przywoływana jako archetyp opowieści o naukowcu „bawiącym się w Boga", lecz jej najciekawsza lekcja jest inna. Problemem Victora Frankensteina nie jest wyłącznie to, że stworzył życie; jego moralna katastrofa zaczyna się wtedy, gdy odmawia odpowiedzialności za relację ze stworzonym przez siebie bytem. Stworzenie zostaje potraktowane jako nieudany produkt, od którego projektant może odejść. W takim odczytaniu Shelley jest bliższa Challenger niż wszelki prosty zakaz bioinżynierii. Technologia rodzi obowiązek wobec skutków, które stworzyliśmy, zwłaszcza gdy efekty ingerencji stają się autonomicznymi elementami świata. Organizm zmodyfikowany genetycznie, populacja objęta gene drive, zwierzę hodowlane o celowo zmienionych cechach czy przyszły system sztucznej biologii nie są wyłącznie projektem na ekranie badacza. Po wprowadzeniu w świat zaczynają uczestniczyć w sieci biologicznych relacji.

Twórca nie może uznać eksperymentu za zakończony w chwili publikacji wyniku. Równie użyteczną humanistyczną kontrpropozycję można znaleźć u Donny Haraway, która przeciwstawia fantazjom pełnej kontroli nad światem pojęcia współstawania, relacyjności i pozostawanie z problemem. Nie trzeba przyjmować całego aparatu jej posthumanizmu, aby zauważyć bliskość z Challenger: organizmy nie istnieją jako samowystarczalne atomy, lecz powstają we współzależnościach. Haraway chroni zarazem przed jedną pokusą obecną w Alive: jeśli każdą ingerencję człowieka uznamy za naruszenie naturalnej autonomii, łatwo stworzyć mit przyrody istniejącej w dziewiczym stanie niezależności. Taka natura praktycznie nie istnieje.

Organizmy od zawsze manipulują innymi organizmami: pasożyty przebudowują zachowanie gospodarzy, wirusy przenoszą materiał genetyczny, symbionty zmieniają metabolizm partnerów, rośliny produkują związki wpływające na roślinożerców. Życie jest historią wzajemnych ingerencji. Moralna różnica nie przebiega zatem prosto między „naturalnym" a „sztucznym". Musi dotyczyć mocy, odwracalności, skali, cierpienia, możliwości kontroli, społecznej legitymizacji i jakości wiedzy o skutkach. To etyka bardziej wymagająca niż naturalizm Challenger, ale również bardziej zgodna z pluralizmem biologii.

Aldo Leopold w A Sand County Almanac rozszerzał wspólnotę moralną ku glebie, wodom, roślinom i zwierzętom. Jego „etyka ziemi" przenosiła refleksję z indywidualnej relacji człowieka do zwierzęcia ku integralności wspólnoty biotycznej. W psychosferze Challenger następuje ruch odwrotny, ale komplementarny: kiedy Leopold nakazuje patrzeć na system, Challenger przypomina, aby w tym systemie nie zgubić wilka jako konkretnego centrum życia. To napięcie

między holizmem a indywidualizmem jest jednym z najtrudniejszych problemów etyki środowiskowej.

Biologiczna wolność jako organizacja ograniczeń

Ochrona ekosystemu może wymagać kontrolowania liczebności określonych populacji; dobro pojedynczego zwierzęcia bywa tu w konflikcie z dobrostanem większej wspólnoty ekologicznej. Gatunek inwazyjny składa się przecież z organizmów posiadających własne interesy, a mimo to jego obecność może niszczyć rodzime zespoły biologiczne.

Tego problemu nie da się rozstrzygnąć samym hasłem „szanuj życie". Psychosfera nie daje algorytmu moralnego. Oferuje coś innego: wymusza rachunek obejmujący zarówno całość, jak i jednostki. Można powiedzieć, że Leopold uczy nas myśleć jak góra, a Challenger dopowiada: nie myśl tak wysoko, abyś przestał widzieć żyjące na niej stworzenia.

Pomostem między psychosferą a pojęciem wolności staje się koncepcja Terrence'a Deacona. Jego constraint-based causality ma pomóc zrozumieć, jak z procesów fizycznych powstają układy, w których znaczenie nabiera nie tylko to, co zachodzi, lecz także to, co zostało wykluczone lub ograniczone przez organizację systemu. Challenger interpretuje tę koncepcję jako fundament biologicznej wolności: organizm nie jest wolny dlatego, że prawa fizyki przestają na niego działać, lecz dlatego, że jego własna organizacja ogranicza możliwe przebiegi procesów w sposób służący zachowaniu całości.

Prosty przykład stanowi błona komórkowa. Membrana nie tworzy energii z niczego i nie znosi dyfuzji; selektywnie reguluje jednak, które przepływy są możliwe i w jakich warunkach. Organizm nie anuluje chemii, lecz organizuje chemię poprzez ograniczenia. Podobnie układ nerwowy nie unieważnia przyczynowości, lecz tworzy architekturę, w której tylko niektóre potencjalne działania zostają zrealizowane.

Wolność biologiczna jako materialny repertuar możliwości

To podejście pozwala inaczej spojrzeć na ochronę środowiska. Wolność zwierzęcia nie oznacza nieskończonej liczby możliwości – wilk nie może latać, ryba nie przeżyje na pustyni, a drzewo nie może zmienić miejsca wzrostu. Każda forma życia jest jednocześnie potencjałem i ograniczeniem. Biologiczna wolność to zatem posiadanie wystarczającej przestrzeni realnych alternatyw w ramach

własnej formy życia. Korytarz migracyjny ma znaczenie właśnie dlatego, że umożliwia zwierzęciu korzystanie z repertuaru działań, do których jest zdolne; jego ochrona nie jest więc jedynie techniką zarządzania populacją, lecz zachowaniem „wolności sensorycznej i fizycznej". Psychosfera staje się w tym ujęciu mapą możliwości, a jej degradacja oznacza nie tylko spadek liczby osobników, ale zawężanie repertuarów życia.

Tę intuicję można pogłębić, sięgając do humanistyki politycznej. Isaiah Berlin rozróżniał wolność negatywną, rozumianą jako brak ingerencji, oraz wolność pozytywną, związaną ze zdolnością rzeczywistego kierowania własnym życiem. Choć nie należy mechanicznie przenosić tej teorii na świat zwierząt, analogia ta odsłania kluczową różnicę: można pozostawić zwierzę „w spokoju", a jednocześnie odebrać mu środowisko niezbędne do realizacji jego charakterystycznych działań. Nie trzeba chwytać ptaka w sieć, by ograniczyć jego możliwości, jeśli zniszczone zostaną miejsca gniazdowe. Nie trzeba więzić ryby, jeśli tama zamyka trasę migracji. Nie trzeba zatruwać każdego osobnika, jeśli przekształcenie struktury środowiska sprawia, że jego strategie życiowe przestają być skuteczne. Wolność biologiczna okazuje się więc czymś bardziej materialnym niż liberalne „zostaw mnie w spokoju" – zależy od warunków ekologicznych tak, jak ludzka sprawczość zależy od ram społecznych i instytucjonalnych. W ten sposób analiza biologiczna powraca do polityki: Psychosfera jako republika bez konstytucji.

Można tu posłużyć się metaforą, która dobrze oddaje ten projekt. Psychosfera przypomina ogromną republikę bez jednego prawodawcy, w której każde życie kieruje się własnymi interesami, lecz żaden organ nie reprezentuje automatycznie całości. Nie istnieje parlament gatunków, w którym pszczoła, bakteria, buk, wilk, człowiek i ośmiornica negocjowaliby zasady korzystania ze środowiska. Konflikty rozstrzygane są ekologicznie: przez konkurencję, drapieżnictwo, kooperację, symbiozę, śmierć i reprodukcję. Człowiek wprowadził jednak do tego układu nową asymetrię. Dzięki technologii może ingerować w krajobraz, genom, klimat czy obieg materii w skali niedostępnej innym gatunkom.

Z tej perspektywy humanistyczne pojęcie odpowiedzialności nie jest moralnym luksusem, lecz odpowiedzią na nierówność sprawstwa. Właśnie dlatego Hans Jonas okazuje się dla psychosfery ważniejszy niż sentymentalna pochwała natury. Kto posiada większą moc skutków, posiada większy obowiązek przewidywania konsekwencji. Nie wynika to z faktu, że człowiek jest władcą natury, lecz z tego, że uzyskał zdolność oddziaływania na nią w sposób, którego inne gatunki nie potrafią symetrycznie skorygować. Władza bez odpowiedzialności jest dominacją; odpowiedzialność bez wiedzy jest dobrą intencją. Psychosfera wymaga zatem połączenia wiedzy, samoograniczenia i zdolności uwzględniania cudzych interesów.

W tym miejscu musimy zadać najtrudniejsze pytanie: czy natura posiada prawo do naturalności? Jeśli sprzeciwiamy się bioinżynierii w imię „naturalnego telos" organizmu, to jak definiujemy naturalność w świecie, w którym organizmy od miliardów lat przebudowują siebie nawzajem? Czy udomowienie psa było skalaniem? Czy hodowla pszenicy naruszyła jej autonomię? Czy antybiotyk jest moralnie podejrzany, bo narusza biologiczne dążenie bakterii do trwania? Czy transplantacja organu zakłóca „naturalną" organizację człowieka, czy ją ratuje?

Tutaj zbyt prosta etyka naturalności przestaje wystarczać. G. E. Moore ostrzegał przed utożsamianiem dobra z tym, co naturalne, a współczesna filozofia biologii musi zachować podobną czujność. Fakt, że jakiś stan powstał naturalnie, nie czyni go automatycznie dobrym – choroba genetyczna, nowotwór czy pasożyt są w pełni naturalni i realizują własne strategie życia. Medycyna całe swoje istnienie zawdzięcza gotowości człowieka do zmieniania naturalnego przebiegu procesów. Dlatego argument nie może brzmieć: „nie ingeruj, ponieważ natura wie najlepiej". Musi brzmieć: „ingeruj z pełną świadomością, że zmieniasz system posiadający własną historię, wielopoziomową organizację i skutki wykraczające poza pojedynczy parametr". Pierwsze zdanie byłoby romantyzmem; drugie jest etyką odpowiedzialnej nauki.

Psychosfera to korekta antropocentryzmu, a nie zniesienie człowieka. Należy uniknąć odwrotnej przesady: krytyka antropocentryzmu nie może wymagać udawania, że człowiek w każdym moralnym znaczeniu jest tylko jednym z miliardów organizmów. Posiadamy język normatywny, instytucje i zdolność refleksji nad konsekwencjami. Choć te osiągnięcia nie dają nam licencji na dowolne podporządkowanie pozostałego życia, tworzą one wyjątkowy rodzaj odpowiedzialności. Paradoks psychosfery brzmi zatem następująco: aby naprawdę porzucić pychę antropocentryzmu, musimy uznać wyjątkowo ludzką zdolność do świadomego samoograniczenia. Wilk nie przeprowadzi oceny oddziaływania na środowisko swojego polowania. Człowiek może analizować skutki gene drive, zmian klimatu czy fragmentacji siedlisk i zdecydować, że nie każda możliwa ingerencja powinna zostać wykonana. Wyjątkowość nie musi oznaczać supremacji – może oznaczać odpowiedzialność.

Psychosfera to wielość perspektyw, a nie harmonia natury

Psychosfera nie jest rajem, a świata żywego nie wolno romantyzować. To nie pokojowa wspólnota istot szanujących wzajemnie własne telos, lecz przestrzeń obejmująca pasożytnictwo, głód, konkurencję i infekcje; drapieżnictwo, śmierć potomstwa oraz katastroficzne zmiany środowiska.

Organizm jest dobrem dla samego siebie, lecz może stanowić zagrożenie dla innego. Jeden Umwelt przecina drugi jako świat ofiary i drapieżnika.

Jest to niezbędna korekta wobec każdego moralnego zachwytu nad „relacyjną inteligencją natury". Współzależność nie oznacza harmonii. Symbioza współistnieje z antagonizmem, a kooperacja z eksploatacją. Ekologia nie jest parlamentem zgodnych interesów. Koncepcja Challenger okazuje się najbardziej przekonująca nie wtedy, gdy czyni z przyrody moralny wzorzec dla społeczeństwa, lecz gdy zmusza nas do dostrzeżenia wielości realnych punktów odniesienia istniejących poza człowiekiem. To wystarczy, by zmienić etykę. Nie musimy twierdzić, że natura jest dobra; wystarczy uznać, że zamieszkują ją byty, dla których coś może być dobre lub złe. Różnica jest subtelna, lecz kluczowa. Przejście od biosfery do psychosfery to przede wszystkim zmiana języka.

Można teraz dostrzec, na czym właściwie polega rewolucja Challenger. Vernadsky nauczył nas, że życie jest siłą geologiczną. Hazen dowodzi, iż historia biologiczna zapisała się nawet w mineralnej różnorodności planety. Haff wskazuje na technosferę jako system wielkoskalowy, a Teilhard upatrywał w ewolucji narodzin noosfery świadomości. Challenger przesuwa akcent: zanim zaczniemy mówić o planetarnym umyśle czy technologicznej superstrukturze, spójrzmy na lokalne centra biologicznego znaczenia, z których rzeczywiście składa się świat ożywiony. Bakteria nie jest tylko strumieniem reakcji chemicznych. Pstrąg nie jest jedynie jednostką populacji. Wilk to nie tylko regulator liczebności kopytnych, a las nie jest wyłącznie magazynem węgla. Człowiek zaś nie jest tylko źródłem danych behawioralnych. Każdy z tych opisów może być użyteczny naukowo lub ekonomicznie, lecz żaden nie wyczerpuje tego, czym jest żywa istota w logice Alive. Właśnie dlatego pojęcie psychosfery jest bardziej humanistyczne, niż sugerowałaby jego biologiczna geneza. Humanistyka od starożytności pytała nie tylko o to, co istnieje, ale co znaczy istnienie dla tego, kto istnieje. Challenger rozszerza to pytanie poza granicę gatunku ludzkiego. Nie przypisuje roślinie ludzkiej biografii, lecz odbiera człowiekowi monopol na posiadanie własnego świata. Największy paradoks polega na tym, że martwa materia nosi pamięć żywych działań.

Wpływ życia na materię jako wstęp do krytyki psychosfery

Mineralogia Hazena pozwala dostrzec paradoks niemal poetycki, lecz naukowo rzeczywisty. To, co wydaje się najbardziej martwe – skała i minerał – może być świadectwem dawnych procesów biologicznych. Wzrost poziomu tlenu, napędzany metabolizmem organizmów, otworzył nowe przestrzenie dla chemii mineralotwórczej; współczesna nauka traktuje zatem współewolucję geosfery i biosfery jako kluczowy element historii planety.

Życie nie pozostawia po sobie jedynie kości, skamieniałości czy DNA. Zmienia ono fundamentalnie warunki, w których nieożywiona materia przyjmuje określone postacie. Choć rozróżnienie między biosferą a geosferą pozostaje analitycznie użyteczne, ich historie są nierozerwalnie splecione. Koncepcja psychosfery idzie jeszcze dalej: przypomina, że za tymi planetarnymi przemianami stały miliardy lokalnych aktów metabolizmu, wykonywanych „ze względu na" konkretne organizmy. Żadna cyjanobakteria nie dążyła do stworzenia mineralogii Ziemi – każda po prostu próbowała przeżyć. Makroskopowa historia powstała z mikroskopowych potrzeb.

W tym miejscu rekonstruowana przez nas architektura Alive jest już niemal kompletna, a proces przeciw Challenger zbliża się nieuchronnie. Zaczęliśmy od uśpionego nasiona i pytania o granicę między życiem a materią nieożywioną. Przeszliśmy przez narodziny psyche, metabolizm, strukturę komórki, homeostazę i allostazę, interes biologiczny, aisthesis oraz Umwelt. Omówiliśmy inteligencję bez mózgu, wielokomórkowość, konstrukcję niszy, psychospejzaże, cielesne źródła świadomości, bioelektrykę, sztuczną inteligencję i techniczne hakowanie sprawstwa. Otrzymujemy obraz planety nie jako pojedynczego organizmu, lecz jako środowisko wielości ucieleśnionych perspektyw, których działania zdołały zmienić nawet atmosferę i mineralogię Ziemi. Finał wiąże tę wizję z ochroną biologicznej wolności i powrotem do arystotelesowskiej jedności psyche i ciała.

Właśnie dlatego nadszedł moment, w którym nie wolno już Challenger jedynie towarzyszyć. Trzeba ją przesłuchać. Czy nie nazywa sprawstwem zbyt wielu procesów? Czy różnica między homeostazą a świadomym celem nie zostaje miejscami zatarta? Czy biocentryzm nie przechodzi od faktów biologicznych do etyki bez dostatecznego mostu? Czy „inteligencja" nie staje się kategorią tak szeroką, że obejmuje wszystko, co adaptacyjne? Czy krytyka genocentryzmu nie przeradza się w niedocenianie przyczynowej roli DNA? Czy organizmowa teleologia jest czymś więcej niż precyzyjniej opisaną teleonomią? Czy obecna AI dowodzi, że inteligencja wymaga życia, czy raczej, że należy te dwa pojęcia rozróżnić? Czy CRISPR jest kolonizacją psyche, skoro może jednocześnie ratować sprawstwo ciężko chorego człowieka? Czy psychosfera to kategoria naukowa, czy jedynie filozoficzna interpretacja biosfery?

I wreszcie: czy z faktu, że organizm posiada własne dobro biologiczne, wynika moralny obowiązek człowieka do jego respektowania? Na te pytania trzeba odpowiedzieć nie po to, by zburzyć Alive, lecz by sprawdzić, co pozostanie z tej konstrukcji po usunięciu metafor i sympatycznych intencji. Dopiero wtedy ocenimy najważniejszą tezę Melanie Challenger: czy współczesna nauka rzeczywiście odzyskuje psyche Arystotelesa, czy tylko nauczyła się opisywać mechanizmy życia językiem, który ponownie brzmi teleologicznie. Myśl Fundacji Dobre Państwo nie będzie więc dalszym komentarzem do książki, lecz jej procesem filozoficzno-naukowym - z oskarżeniem, obroną i próbą wydania wyroku nad teleologią, inteligencją bez mózgu, biocentryzmem,

genocentryzmem oraz koncepcją Psychosfery. Proces przeciw Challenger: ile teleologii może unieść współczesna biologia?

Weryfikacja sprawstwa: między regulacją a intencjonalnością

Nadszedł moment niewygodny, lecz konieczny. Jeśli Alive Melanie Challenger ma być czymś więcej niż pięknym manifestem przeciwko mechanistycznemu obrazowi życia, jej kluczowe pojęcia muszą zostać poddane tej samej procedurze, którą nauka stosuje wobec każdej atrakcyjnej hipotezy: trzeba spróbować je złamać. Nie wystarczy wykazać, że organizmy są bardziej złożone niż maszyny, że genom nie jest absolutnym programem, że komórki regulują swój stan, a zwierzęta i rośliny aktywnie odpowiadają na środowisko.

Trzeba odpowiedzieć na pytanie znacznie surowsze: czy z tych faktów rzeczywiście wynika ontologia sprawstwa, którą Challenger próbuje odbudować pod arystotelesowskim imieniem psyche? Autorka przedstawia swój projekt jako rehabilitację ucieleśnionej podmiotowości, sprzeciw wobec genocentryzmu oraz próbę rozszerzenia pojęcia sprawstwa – od metabolizmu aż po psychosferę. Proces ten nie zaczyna się od oskarżenia o błąd, lecz od ustalenia przedmiotu sporu. Challenger nie proponuje klasycznego witalizmu w rodzaju dziewiętnastowiecznej vis vitalis; nie wprowadza niewidzialnej substancji sterującej reakcjami chemicznymi i nie twierdzi, że organizm łamie prawa fizyki. Jej intuicja jest subtelniejsza: pewne układy materialne osiągają taki poziom organizacji, że procesy fizyczne zaczynają zachodzić w celu utrzymania struktury, która te procesy umożliwia. Współczesna biologia teoretyczna rozwija programy badawcze idące w podobnym kierunku.

Rosslenbroich definiuje agency jako autonomiczną aktywność organizmu pozwalającą mu podtrzymywać funkcje życiowe i względną autonomię, natomiast prace nad "closure of constraints" próbują opisać organizm jako układ, w którym ograniczenia tworzone przez system wzajemnie warunkują swoje dalsze istnienie. Tak rozumiana sprawczość nie jest zatem ezoterycznym dodatkiem do biologii, lecz próbą uchwycenia realnego problemu eksplanacyjnego: dlaczego organizm nie zachowuje się jak przypadkowy zbiór reakcji, skoro sam z nich jest zbudowany? Dlaczego po przecięciu planaria odbudowuje charakterystyczny układ części, komórka kompensuje zakłócenia jonowe, organizm zmienia metabolizm w odpowiedzi na niedobór, a zachowanie może modyfikować warunki późniejszej selekcji? Współczesne prace nad naturalizacją relewancji i agency próbują ujmować te zjawiska poprzez organizacyjną domkniętość, samoograniczenie i wielopoziomową regulację, nie postulując przy tym dodatkowej substancji życiowej. Problem

pojawia się dopiero wtedy, gdy język organizacji zaczyna płynnie przechodzić od regulacji do celu, od celu do interesu, od interesu do znaczenia, od znaczenia do poznania, a wreszcie od poznania do psychiki. To właśnie w tej sekwencji Challenger jest zarazem najciekawsza i najbardziej podatna na krytykę.

Pierwszy zarzut: teleologia może być jedynie przemianowaną teleonomią. Biologia XX wieku wypracowała kategorię teleonomii częściowo po to, by zachować język funkcji bez powrotu do metafizyki celu. Serce jest „po to", aby pompować krew, ale nie dlatego, że przyszłe pompowanie krwi wstecznie spowodowało jego powstanie; funkcję można wyjaśniać poprzez historię selekcji, organizację rozwojową i obecne zależności fizjologiczne. Challenger próbuje jednak odzyskać mocniejsze telos: organizm nie tylko wygląda, jakby był ukierunkowany na podtrzymanie życia; jego organizacja rzeczywiście wytwarza układ norm, w którym jedne stany służą kontynuacji całości, a inne jej zagrażają. Najmocniejsza obrona tego stanowiska nie pochodzi dziś od Arystotelesa, lecz z teorii systemów. Terrence Deacon argumentował, że procesy ukierunkowane można naturalizować poprzez szczególną organizację ograniczeń w układach dalekich od równowagi, bez odwoływania się do nadnaturalnych przyczyn końcowych. W jego ujęciu teleologiczność nie polega na tym, że przyszłość fizycznie pociąga teraźniejszość, lecz na tym, że organizacja systemu sprawia, iż pewne możliwe przebiegi zostają wyeliminowane, a inne podtrzymują strukturę zdolną dalej narzucać właśnie takie ograniczenia. Nowsza literatura dotycząca podejścia organizacyjnego w biologii nadal dyskutuje, czy taka „closure of constraints" rzeczywiście wystarcza do naturalizacji właściwej teleologii, czy dostarcza jedynie bardziej wyrafinowanego opisu funkcjonalności.

Tutaj wyrok musi być częściowo korzystny dla Challenger. Nie ma dziś naukowego obowiązku traktowania każdego języka celu jako błędu kategorialnego. Badania nad organizacją, agency i goal-directedness pokazują, że problem jest żywy i filozoficznie poważny; nawet współczesne dyskusje o kierunkowości systemów ewoluujących odróżniają podejścia dopuszczające autentyczne ukierunkowanie biologiczne od tych redukujących je do zewnętrznego opisu obserwatora. Nie oznacza to jednak rehabilitacji całej arystotelesowskiej przyczynowości celowej. Challenger ma prawo mówić o immanentnej normatywności organizmu, ale nie może z tego automatycznie wyprowadzać intencji w sensie psychologicznym. Arystoteles wraca zatem do laboratorium, lecz nie otrzymuje od razu własnego gabinetu.

Drugi zarzut: czy termostat jest już małym podmiotem? Każda teoria sprawstwa musi przejść próbę termostatu. Jeśli organizm nazywamy sprawcą dlatego, że utrzymuje temperaturę, reaguje na odchylenie i przywraca stan pożądany, to termostat również posiada wartość zadaną, wykrywa błąd i uruchamia działanie korekcyjne. Jeśli samo sprzężenie zwrotne wystarcza do posiadania celu,

różnica między życiem a automatem zaczyna się zacierać. Challenger odpowiada na ten zarzut strukturą całej książki.

Termostat nie wytwarza elementów tworzących jego regulator, nie naprawia czujnika, nie przebudowuje wartości zadanej podczas ontogenezy i nie rozmnaża systemu regulacyjnego. Nie zmienia swojego środowiska, aby zwiększyć możliwość dalszego działania i – co najważniejsze – nie istnieje dla niego stan biologicznej katastrofy w znaczeniu wynikającym z jego własnej organizacji.

Rozróżnienie między sprawstwem a świadomością

Jego wartość zadana jest wartością dla nas. Organizm natomiast podtrzymuje warunki, bez których przestaje istnieć jako organizm. Współczesne prace nad biologiczną agency wskazują właśnie kombinację organizacyjnej domkniętości oraz wewnętrznie ucieleśnionych warunków funkcjonowania jako istotną różnicę pomiędzy autonomicznym sprawstwem organizmu a zwykłą kontrolą cybernetyczną. Ta odpowiedź jest mocna, lecz nie absolutna.

Technologicznie można wyobrazić sobie urządzenie, które monitoruje własny stan, pozyskuje energię, wymienia części, modyfikuje sposób działania i chroni warunki dalszego funkcjonowania. Im więcej takich właściwości dodamy, tym trudniejsza stanie się granica między artefaktem a autonomicznym systemem. Challenger nie powinna zatem opierać swojego argumentu wyłącznie na różnicy "biologiczne-techniczne". Znacznie silniejszym kryterium jest organizacyjne sprzężenie własnego działania z możliwością dalszego istnienia systemu jako całości. Tutaj stary termostat przegrywa, ale przyszła maszyna pozostaje jeszcze na sali sądowej.

Trzeci zarzut: "inteligencja" Challenger cierpi na inflację. Najłatwiejszym celem krytyki jest właśnie to słowo. Jeśli Physarum znajduje efektywną drogę, korzeń rośnie zgodnie z gradientem wilgotności, komórka dostosowuje metabolizm, tkanka regeneruje anatomię, a populacja modyfikuje niszę – Challenger skłonna jest widzieć w tym różne odmiany inteligencji. Materiał źródłowy przedstawia to wręcz jako jeden z dziesięciu centralnych wątków książki: inteligencja może być bezmózgowa, rozproszona i realizowana przez całe ciało zamiast centralnego procesora. Argument przeciw brzmi klasycznie: jeżeli każdą skuteczną adaptację nazwiemy inteligencją, słowo to traci funkcję różnicującą.

Otwieranie aparatów szparkowych, chemotaksja bakterii i rozwiązanie problemu geometrycznego przez człowieka nie są tym samym typem procesu. Kryształ również osiąga uporządkowaną strukturę, rzeka "znajduje" drogę najmniejszego oporu, a ewolucja wytwarza rozwiązania sprawiające wrażenie inżynieryjnej genialności. Nie chcemy jednak z tego powodu mówić o

inteligencji rzeki czy doboru naturalnego. Najrozsądniejszym wyjściem jest więc rozwarstwienie pojęcia. Na jednym poziomie można mówić o kompetencji adaptacyjnej: zdolności systemu do modyfikowania zachowania względem warunków. Wyżej znajduje się uczenie, elastyczne generalizowanie i pamięć. Jeszcze wyżej tworzenie reprezentacji, planowanie, rozwiązywanie nowych problemów i metapoznanie. Świadomość pozostaje osobną osią, ponieważ wysoka kompetencja nie musi dowodzić fenomenalnego doświadczenia. Współczesna literatura o biologicznej agency rzeczywiście próbuje naturalizować relewancję i elastyczne reagowanie bez założenia, że każde takie zachowanie jest psychologicznie inteligentne.

W tym punkcie Challenger zostaje częściowo uznana winną inflacji języka, ale nie błędu obserwacji. Fakty, na które wskazuje, pozostają fascynujące; problem pojawia się dopiero przy ich nazewnictwie. Śluzowiec nie staje się mniej niezwykły, gdy zamiast "inteligentny" nazwiemy go systemem zdolnym do zdecentralizowanej adaptacyjnej optymalizacji. Nauka nie musi uczłowieczać organizmu, aby odebrać maszynie monopol na złożoność.

Czwarty zarzut: sprawstwo nie jest świadomością. Jeszcze większej ostrożności wymaga przejście od agency do sentience. Organizm może rozpoznawać warunki korzystne i niekorzystne, unikać uszkodzeń, zapamiętywać wcześniejszy stres oraz adaptować działanie, a mimo to nie wynika z tego automatycznie, że cokolwiek odczuwa. Jest to granica szczególnie ważna w odniesieniu do roślin, bakterii i pojedynczych komórek, gdzie język "odczuwania" może szybko przekroczyć dostępną evidencję. Sam materiał źródłowy idzie tutaj bardzo daleko, wiążąc bioelektrykę z możliwością minimalnej sentience i traktując komórkową aktywność elektryczną jako potencjalny fundament perspektywy pierwszoosobowej. Tymczasem fakt, że bioelektryka jest kluczowa dla organizacji komórkowej, sygnalizacji i morfogenezy, nie jest dowodem, że potencjał błonowy posiada komponent fenomenalny. W literaturze istnieją autorzy otwarcie broniący tezy o sentience komórek, ale pozostaje to propozycja teoretyczna, a nie konsensus empiryczny. Równolegle współczesne badania świadomości nadal koncentrują się przede wszystkim na pytaniu, dlaczego szczególne formy świadomości korelują z określonymi organizacjami układów nerwowych i jak teorię świadomości powiązać z mózgiem oraz ewentualnie innymi substratami. Tutaj rozstrzygnięcie musi być zdecydowane.

Sprawstwo funkcjonalne nie jest dowodem świadomości. Biologiczna wartość nie jest jeszcze przeżywanym uczuciem. Sensoryczność nie jest automatycznie sentience. Challenger może zasadnie argumentować, że świadome odczuwanie wyrasta ewolucyjnie z dużo starszej historii regulacji i biologicznego wartościowania; nie może jednak umieścić subiektywnego doświadczenia w każdej komórce tylko dlatego, że komórka reaguje na własny stan. To jedna z najważniejszych granic, które muszą pozostać narysowane grubą linią.

Biologia jako wielopoziomowy system bez jednego centrum władzy

Piąty zarzut: odzyskując organizm, Challenger ryzykuje stworzenie nowego monarchy

Krytyka genocentryzmu to jeden z najsilniejszych punktów Alive. Autor przedstawia Dawkinsowską metaforę „maszyn przetrwania" jako kulturowego spadkobiercę dawnych dualizmów: organizm ponownie staje się naczyniem dla czegoś trwalszego od niego samego – tym razem nie duszy, lecz replikatora. Challenger przeciwstawia temu ucieleśnioną całość, która wykorzystuje informacje genetyczne w kontekście fizjologii, rozwoju i środowiska. Współczesna biologia rzeczywiście dostarcza solidnych podstaw do odrzucenia prymitywnego determinizmu genetycznego. Denis Noble rozwijał zasadę „biological relativity", według której nie istnieje jeden uprzywilejowany poziom przyczynowości biologicznej; relacje między genami, komórkami, narządami a organizmem mają charakter wielokierunkowy. Rozszerzona synteza ewolucyjna (EES) zwraca uwagę na konstrukcję nisz, plastyczność rozwojową i wzajemne oddziaływania organizmu ze środowiskiem, nie negując przy tym genetyki populacyjnej ani doboru naturalnego. Nie wynika z tego jednak, że gen staje się jedynie „pamięcią" w służbie suwerennego organizmu.

Mutacje mogą radykalnie zmienić strukturę białek, rozwój, fizjologię, zdolność reprodukcji czy podatność na choroby. Organizm nie dysponuje dowolnością w zarządzaniu swoim genomem, podobnie jak genom nie steruje organizmem niczym prezes firmy. Jeżeli Challenger usunie króla-genu tylko po to, by posadzić na tronie „organizm jako całość", powtórzy schemat myślenia, który zamierzał zniszczyć. Lepsza metafora nie ma tronu.

Biologia jest tutaj systemem wielopoziomowym, w którym DNA, regulatory, komórki, metabolizm, mechanika tkanek, środowisko i zachowanie współuczestniczą w procesach przyczynowych. Genom jest niezbędny, lecz nie wszechwładny; organizm jest realnym bytem, ale nie jest niezależny od swoich części. Najsilniejsza wersja argumentacji Challenger nie brzmi zatem „organizm zamiast genu", lecz „organizm razem z genem, ale bez metafizycznego monopolu któregokolwiek poziomu".

Szósty zarzut: rozszerzona synteza nie obaliła Darwina. Autor momentami przedstawia konstrukcję nisz, plastyczność i rozszerzoną syntezę ewolucyjną niemal jako zmianę paradygmatu zastępującą neodarwinizm. Taki obraz jest zbyt dramatyczny.

Zwolennicy EES rzeczywiście podkreślają aktywną rolę organizmu, dwukierunkową relację organizm-środowisko oraz procesy rozwojowe wpływające na powstawanie zmienności, jednak ich propozycja nie eliminuje mutacji, selekcji, dryfu ani dziedziczenia genetycznego. Klasyczne

opracowania struktury EES mówią o rozszerzeniu zakresu wyjaśnień i nowych przewidywaniach wynikających m.in. z konstrukcji nisz oraz rozwoju. Właśnie konstrukcja niszy stanowi dobry przykład właściwych proporcji w tym ujęciu.

Granice między biologią a etyką i nauką

Organizm, poprzez metabolizm i zachowanie, może zmieniać warunki środowiska, a zmiany te wpływają na późniejsze presje selekcyjne. Podważa to wyobrażenie środowiska jako nieruchomego sita, przez które biernie przechodzą warianty organizmów. Nie oznacza to jednak, że organizm świadomie projektuje własną ewolucję. W literaturze przedmiotu (niche construction) centralną tezą jest właśnie zwrotny wpływ aktywności organizmów na środowisko selekcyjne, a nie Lamarckowska zdolność do „zamawiania" potrzebnych mutacji. Challenger wygrywa zatem spór z obrazem biernego organizmu, lecz przegrałaby go, próbując uczynić z aktywnego podmiotu autora własnej ewolucji. Ewolucja pozostaje historią bez centralnego scenarzysty, choć jej bohaterowie przebudowują scenę, na której odgrywane będą następne akty.

Siódmy zarzut: z faktu „jest" nie wynika automatycznie powinność „powinno". Najpoważniejsza trudność filozoficzna pojawia się w momencie przejścia od biologicznego interesu do etyki. Jeśli roślina rozwija się lepiej lub gorzej w określonych warunkach, jeśli zwierzę posiada charakterystyczny Umwelt, a organizm aktywnie chroni integralność własnego życia, naturalną pokusą jest stwierdzenie: skoro posiada on dobro własne, powinniśmy to dobro respektować. David Hume kazałby w tym momencie zatrzymać pióro. Z opisu tego, co jest, nie otrzymujemy — bez dodatkowej przesłanki normatywnej — odpowiedzi na pytanie o to, co powinniśmy robić. G. E. Moore podobnie ostrzegał przed utożsamianiem dobra moralnego z jakąkolwiek pojedynczą właściwością naturalną. Bakteria chorobotwórcza posiada własne biologiczne dobro, lecz lecząc pacjenta, świadomie działamy przeciw niemu. Nowotwór może wykształcić niezwykle skuteczne mechanizmy przetrwania komórkowego, a mimo to terapia zmierza do ich zniszczenia.

Konflikt interesów jest wpisany w biosferę. Biocentryzm Paula Taylora, do którego odwołuje się materiał źródłowy, stanowi propozycję etyczną, a nie wynik eksperymentu biologicznego. Challenger może naukowo dowodzić, że organizmy posiadają własne funkcjonalne dobro i nie są jedynie zasobami dla człowieka; aby jednak wyprowadzić z tego powinność szacunku, potrzebuje dodatkowej zasady moralnej, mówiącej, że posiadanie dobra własnego ma znaczenie normatywne. Nie jest to wada argumentu, o ile zostanie jawnie przyznana. Etyka nie jest bowiem eksperymentem laboratoryjnym. Problem pojawia się tylko wtedy, gdy granica między opisem biologicznym a sądem moralnym zostaje zatarta.

Ósmy zarzut: czy psychosfera jest nauką, czy metaforą? Podobny problem powraca w największej skali. Wiernadskiańska biosfera ma dobrze uchwytny sens: życie uczestniczy w planetarnych przepływach materii i energii. Psychosfera Challenger ma natomiast opisywać świat jako sieć niezliczonych sprawczych i zmysłowych centrów, których działania przekształcają geochemię, ekologię i środowiska pozostałych organizmów. Źródło przedstawia ją właśnie jako syntezę całej książki. Jako koncept filozoficzny psychosfera jest płodna; przypomina, że biosfera nie składa się z abstrakcyjnej „biomasy", lecz z organizmów o różnych sposobach działania i reagowania.

Jako termin naukowy jest jednak znacznie problematyczniejsza. Nie posiada obecnie standardowej operacjonalizacji, jednostki pomiaru ani kryterium pozwalającego jednoznacznie określić granice „psychosystemu". Nie możemy zmierzyć psychosfery tak, jak mierzymy stężenie CO_2, produktywność pierwotną czy różnorodność gatunkową. Należy ją zatem zaklasyfikować uczciwie: psychosfera jest filozoficzną reinterpretacją biosfery inspirowaną badaniami nad agency, a nie konkurencyjną teorią systemu Ziemi. Jej wartość leży w zmianie pytania, a nie w zastępowaniu ekologii nowym zestawem równań. To nie jest mała zasługa.

Redukcjonizm metodologiczny nie może stać się ontologią świata

Humanistyka często zmienia naukę właśnie poprzez zmianę kategorii, za pomocą których postrzegamy przedmiot, zanim jeszcze powstaną nowe metody jego mierzenia. Błąd nastąpiłby dopiero wtedy, gdy metaforze przyznalibyśmy status wyniku empirycznego.

Dziewiąty zarzut: krytyka maszyny może stać się szowinizmem biologicznym. Challengerowskie Artificial Obedience trafnie prowokuje do odróżnienia kompetencji od podmiotowości. Obecny system obliczeniowy może wykonywać zadanie, lecz samo wykonanie nie dowodzi, że posiada ono znaczenie dla systemu. Materiał źródłowy wskazuje na tę różnicę jako brak ucieleśnionego metabolizmu, własnej potrzeby przetrwania i biologicznych granic, które organizm musi samodzielnie podtrzymywać. Filozof funkcjonalista zapyta jednak: dlaczego metabolizm węglowy miałby być warunkiem koniecznym świadomości? Jeśli przyszły system posiadałby ciągłość własnej organizacji, autonomiczne cele, pamięć, możliwość ochrony swoich stanów, ucieleśnioną relację ze środowiskiem i bogate wewnętrzne procesy integracyjne, czy sama niebiologiczna materia wystarczyłaby, aby z góry odmówić mu podmiotowości? Współczesna teoria świadomości wciąż nie wypracowała konsensusu w tej kwestii; najnowsze analizy porównawcze badają właśnie, dlaczego wiążemy świadomość z mózgami i jakie cechy organizacji są tu kluczowe.

Tutaj Challenger potrzebuje własnej zasady antyantropocentrycznej. Skoro przestrzegała przed odmawianiem sprawstwa ośmiornicy, roślinie czy śluzowcowi tylko dlatego, że ich organizacja nie przypomina ludzkiej, powinna zachować podobną otwartość wobec hipotetycznego systemu o organizacji radykalnie niebiologicznej. Nie oznacza to przypisywania świadomości dzisiejszym programom, lecz jedynie, że substrat nie może zostać uznany za winny przed zbadaniem organizacji. Najmocniejsza wersja argumentu Challenger wobec AI brzmi zatem: nie mamy prawa z inteligentnego zachowania automatycznie wnioskować o psyche. Wersja najsłabsza głosiłaby: tylko żywa komórka może mieć psyche. Pierwsza jest wyrazem epistemologicznej ostrożności; druga wymagałaby dowodu, którego obecnie nie posiadamy.

Dziesiąty zarzut dotyczy bioinżynierii, która nie jest z definicji profanacją. Niebezpieczeństwo filozoficznego nadmiaru Challenger najłatwiej dostrzec w jej języku opisującym tę dziedzinę. Autorka przedstawia radykalną ingerencję genetyczną jako rodzaj pollution czy defilement — naruszenie wewnętrznej integralności organizmu i podporządkowanie jego telos zewnętrznemu projektantowi. Taki język odsłania realny problem instrumentalizacji życia, ale może również uczynić z „naturalnej" postaci organizmu wartość niemal sakralną. Właśnie tutaj własna krytyka genocentryzmu obraca się przeciw Challenger.

Jeśli genom nie jest istotą organizmu, to zmiana sekwencji DNA nie może być automatycznie „zbezczeszczeniem" jego esencji. Etyczny status ingerencji zależy od celu, ryzyka, zakresu, dziedziczności, odwracalności, dobrostanu podmiotu oraz skutków ekologicznych. Terapia przywracająca funkcję organizmu i ingerencja populacyjna rozprzestrzeniająca modyfikację w przyrodzie nie są moralnie tym samym przypadkiem. W tym punkcie Hans Jonas okazuje się lepszym przewodnikiem niż język profanacji.

Im większa moc technologiczna i im bardziej nieodwracalne skutki, tym większa odpowiedzialność poznawcza i instytucjonalna. Nie dlatego, że natura jest nietykalnym sanktuarium, lecz dlatego, że złożony system może reagować w sposób, którego projektant nie przewidział. Pokora wobec organizmu nie jest zakazem technologii, lecz zakazem mylenia możliwości ingerencji z pełnią zrozumienia jej konsekwencji.

Obrona Challenger: redukcjonizm metodologiczny nie może zostać ontologią świata. Po przedstawieniu aktu oskarżenia trzeba oddać głos obronie, by uniknąć pokonania Challenger za pomocą karykatury. Jej przeciwnikiem nie jest analiza molekularna, genetyka ani matematyka. Problemem jest przejście od poprawnej metody redukcyjnej do przekonania, że to, co wyizolowano eksperymentalnie, stanowi całość rzeczywistości organizmu. Nauka musi redukować: aby poznać kanał jonowy, trzeba oddzielić go analitycznie od zwierzęcia; by zbadać gen, trzeba wyizolować jego sekwencję i funkcję; by zrozumieć reakcję enzymatyczną, trzeba kontrolować zmienne. Jednak

organizm składa te procesy w jedno życie. Denis Noble przeciw absolutyzowaniu jednego poziomu przyczynowego rozwijał zasadę biologicznej relatywności, a EES i niche construction wzmacniają obraz ewolucji, w którym organizm jest aktywnym uczestnikiem interakcji ze środowiskiem. Challenger broni tu rozróżnienia niezwykle ważnego dla filozofii nauki: redukcjonizm metodologiczny może być znakomitą metodą badania, ale słabą metafizyką życia. Wyjaśnienie mechanizmu pompy sodowo-potasowej nie wyjaśnia automatycznie całej biologicznej funkcji komórki; sekwencja genomu nie wyczerpuje ontogenezy; opis neuronów nie jest jeszcze teorią doświadczenia; równanie populacyjne nie jest biografią zwierzęcia.

Pascal pisał, że część można rozumieć przez całość, a całość przez części. Challenger przenosi tę maksymę do biologii: patrząc tylko w dół, ku cząsteczkom, gubimy organizację; patrząc wyłącznie w górę, ku romantycznej „całości", tracimy mechanizm. Nauka o życiu potrzebuje obu kierunków.

Obrona druga: organizm naprawdę powrócił do biologii.

Autonomia organizacyjna jako fundament współczesnej biologii

Najważniejszym zwycięstwem Challenger pozostaje zatem nie dowód na istnienie uniwersalnej psyche, lecz fakt, że jej podstawowa intuicja współbrzmi z szerokim nurtem współczesnej teorii biologicznej. Organizm przestał być postrzegany jako bierne opakowanie genotypu. Plastyczność, niche construction, wielopoziomowa regulacja, rozwój i systemowe własności organizacji stały się standardowymi obszarami badań, nawet jeśli naukowcy spierają się, czy wymagają one „rozszerzonej syntezy" bądź nowej filozofii życia. Co więcej, najnowsze dyskusje o agency i kierunkowości systemów ewoluujących dowodzą, że pytanie o biologiczne cele nie jest jedynie historycznym reliktem. Publikacje z lat 2024–2026 próbują formułować naturalistyczne kryteria autonomii, relevance realization oraz teleologiczności organizacyjnej. Choć pełny konsensus nie istnieje, to właśnie ten brak jest istotny: Challenger nie wali w drzwi zamkniętego muzeum arystotelizmu. Wchodzi w spór, który współczesna teoria biologii prowadzi własnym językiem, nadając mu przy tym kulturową stawkę. Wyrok tymczasowy: Challenger ma rację w architekturze, przesadza w języku. Pozwala to sformułować werdykt bardziej złożony niż proste „tak" lub „nie".

Challenger opiera się na mocnych podstawach, twierdząc, że życie posiada organizacyjną autonomię niewyczerpywalną przez prosty opis maszyny; że organizm stanowi realny poziom przyczynowości, genom nie jest jedynym suwerenem, a zachowanie istot modyfikuje warunki selekcji. Słusznie zauważa, że zmysły tworzą gatunkowo swoiste światy relewancji i że współczesna

technologia może instrumentalizować życie, gdy opis „kodu” zostanie pomylony z całością organizmu. Te kierunki są zgodne z realnymi debatami w biologii systemowej, filozofii biologii i ewolucjonizmie rozszerzonym. Argumentacja słabnie jednak tam, gdzie terminologia zaczyna przeskakiwać stopnie: regulacja zostaje nazwana wolnością, adaptacyjność inteligencją, sensoryczność psychologią, bioelektryka uczuciem, dobro biologiczne wartością moralną, a psychosfera kategorią niemal równoległą wobec naukowej biosfery. Niektóre z tych przesunięć są płodnymi metaforami filozoficznymi lub mogą stać się hipotezami badawczymi, lecz żadne nie powinno być prezentowane jako bezpośredni wniosek eksperymentalny. Innymi słowy: Challenger najczęściej trafnie wskazuje zjawisko, ale czasem daje mu nazwę mocniejszą niż dowód. Nie jest to drobny zarzut, choć nie stanowi również wyroku skazującego.

Arystotelesowska psyche nie powraca do nauki jako dawna dusza. Jeśli wraca, to odarta z metafizycznego bagażu i przetłumaczona na język organizacji, ograniczeń, homeostazy, wielopoziomowej przyczynowości, pamięci fizjologicznej oraz zdolności systemu do podtrzymywania warunków własnego działania. Teleologia, która przeżywa ten proces, nie jest kosmicznym planem, lecz wewnętrzną kierunkowością organizacji biologicznej. I właśnie tutaj kryje się najcenniejsza konsekwencja Alive.

Dawny mechanicyzm pytał: „z jakich części zbudowany jest organizm?”. Challenger zmusza do postawienia drugiego pytania: „co sprawia, że te części działają razem jako coś, dla czego dalsze istnienie ma znaczenie?”. Współczesna biologia nie posiada jeszcze jednej odpowiedzi, lecz coraz trudniej twierdzić, że samo pytanie jest nienaukowe. Ostateczne rozstrzygnięcie nie powinno więc polegać na wyborze między maszyną a tajemnicą. Życie nie musi być cudem łamiącym fizykę, aby było organizacją szczególną; nie potrzebuje bezcielesnej duszy, by posiadać własny punkt odniesienia; nie trzeba również obdarzać każdej komórki świadomością, by przyznać, że uczestniczy ona w systemie znacznie bogatszym niż bierny mechanizm. Najdojrzalsza wersja tezy Challenger brzmiałaby zatem: życie jest materią, która w szczególny sposób organizuje przyczynowość wokół warunków własnej kontynuacji. Z tej właściwości wyłaniają się stopniowo regulacja, agency, wartość biologiczna, sensoryczność, uczenie, a w niektórych liniach ewolucyjnych – świadomość i refleksyjna wolność.

Nie wolno tych szczebli zlewać, lecz równie błędne byłoby udawanie, że nie tworzą one wspólnej historii. Po przeprowadzeniu tego „procesu” warto zrekonstruować to, co z Alive pozostaje jako trwała filozofia życia. Nie manifest przeciw genetyce, nie hymn na cześć tajemniczej natury i nie antytechnologiczny lament, lecz próba stworzenia współczesnej etyki organizmu – od Arystotelesa i Spinozy, przez Kanta, Jonasa i Uexkülla, aż po pytanie o Dobre Wspólne w epoce AI, bioinżynierii i kryzysu biosfery. Dopiero tam znajdzie się miejsce na pełne domknięcie tej drogi: od jednego

uśpionego nasiona do Psychosfery i od pytania „co żyje?” do pytania „co jesteśmy winni temu, co żyje?”.

Etyka organizmu i Dobre Wspólne oznaczają przejście od biologicznej autonomii do odpowiedzialności za Psychosferę. Projekt ten należy odbudować już nie jako manifest przeciwko redukcjonizmowi, lecz jako precyzyjną konstrukcję interdyscyplinarną. Najważniejsza intuicja Alive zachowuje bowiem znaczną siłę nawet po usunięciu ryzykownych metafor: organizm jest specyficznym układem fizycznym, który istnieje dzięki ciągłemu podtrzymywaniu warunków własnego funkcjonowania. Nie oznacza to istnienia tajemniczej vis vitalis, lecz fakt, że metabolizm, transport przez błony, regulacja jonowa, naprawa DNA, synteza białek, utrzymywanie gradientów elektrochemicznych, reakcje odpornościowe, regulacja hormonalna i zachowanie tworzą wzajemnie zależną sieć procesów, w której funkcjonowanie jednych elementów umożliwia trwanie pozostałych.

Życie jako dynamiczna organizacja i stabilność procesowa

Współczesne podejścia organizacyjne w biologii wykorzystują pojęcie closure of constraints do opisu układów, w których ograniczenia generowane przez organizm wzajemnie podtrzymują swoją zdolność oddziaływania. Nowsze dyskusje pokazują jednak, że pytanie o to, czy taka organizacyjna domkniętość wystarcza do naukowego uzasadnienia teleologii, pozostaje przedmiotem żywego sporu. W tej perspektywie arystotelesowska psyche może być traktowana nie jako substancja odrębna od ciała, lecz jako historyczna próba nazwania tego, co współczesna teoria systemów opisuje poprzez organizację, autonomię i wielopoziomową zależność przyczynową. Materiał źródłowy Challenger konsekwentnie przeciwstawia taki sposób myślenia dualizmowi, genocentryzmowi oraz metaforze organizmu jako biernej maszyny, wiążąc ostateczny sens psyche z ucieleśnioną całością podtrzymującą własne istnienie.

Denis Noble sformułował bliską temu zasadę "biologicznej relatywności": w złożonym organizmie nie istnieje jeden uprzywilejowany poziom przyczynowości, gdyż procesy przebiegają między poziomami molekularnym, komórkowym, tkankowym, narządowym i organizmowym. Modelowanie fizjologii serca było dla Noble'a przykładem dowodzącym, że przyczynowość biologiczna nie daje się przedstawić jako jednokierunkowy ciąg biegnący od genu do fenotypu. Należy zatem skorygować język popularnonaukowy: organizm nie jest rządzony ani przez geny, ani przez "całość" występującą w roli niewidzialnego dyrektora. DNA pozostaje nośnikiem dziedzicznej informacji i wywiera ogromny wpływ na fenotyp, ale jego działanie zawsze zachodzi w komórce,

której stan metaboliczny, struktura chromatyny, sieci regulatorowe, sygnalizacja międzykomórkowa i historia rozwojowa współokreślają wynik ekspresji genów. Podobnie fizjologia nie jest niezależnym suwerenem ponad genomem – biologia systemowa wskazuje raczej na sieć wzajemnych uwarunkowań.

To właśnie dlatego najlepszą konsekwencją krytyki genocentryzmu nie jest zamiana monarchy-genu na monarchę-organizm, lecz porzucenie samej metafory tronu. Tak rozumiana organizacja pozwala precyzyjniej wyjaśnić, dlaczego życie jest procesem, a nie tylko stanem materii. Komórka utrzymuje daleki od równowagi układ stężeń jonów, naprawia makrocząsteczki, wymienia składniki, pozyskuje energię i reguluje przepływy materiału przez błonę; zaprzestanie tych procesów nie prowadzi do "wyłączenia" komórki w sensie technicznym, lecz do utraty organizacyjnej integralności. Stabilność żywej istoty jest zatem stabilnością dynamiczną. Organizm pozostaje sobą nie dlatego, że jego materia jest niezmienna, ale dlatego, że wymiana materii i energii odbywa się w granicach organizacji zdolnej odtwarzać własne warunki trwania. Tę intuicję rozwijają współczesne ujęcia autonomii biologicznej oparte na organizacyjnej domkniętości: homeostaza, allostaza i naukowe podstawy biologicznego "dobra własnego". Najbardziej przekonującym pomostem między biologią a filozofią wartości nie jest świadomość, lecz fizjologia.

Organizm posiada zakresy parametrów, których przekroczenie zwiększa ryzyko niewydolności, uszkodzenia albo śmierci. Stężenia jonów, ciśnienie parcjalne gazów, pH, temperatura, dostępność substratów energetycznych czy objętość płynów ustrojowych nie są regulowane dlatego, że organizm posiada abstrakcyjną teorię dobrego życia, lecz dlatego, że jego struktury funkcjonują tylko w ograniczonych warunkach. Homeostaza nie oznacza przy tym utrzymywania wszystkich zmiennych przy jednej wartości. Organizm może dynamicznie zmieniać priorytety, uruchamiać reakcję stresową, reorganizować przepływ energii, przechodzić pomiędzy stanami aktywności i spoczynku oraz przygotowywać się do przewidywanych obciążeń. Właśnie dlatego nowoczesna fizjologia uzupełniła klasyczne pojęcie homeostazy kategorią allostazy – stabilności osiąganej poprzez regulowaną zmianę.

Biologiczna normatywność jako fundament sprawstwa

To właśnie na tym poziomie rodzi się biologiczny sens pojęć „korzystne” i „szkodliwe”. Nie mówimy tu jeszcze o dobru moralnym, lecz o normatywności funkcjonalnej: dany stan albo sprzyja zachowaniu zdolności organizmu do działania, albo ją ogranicza. Argumentacja Challenger staje się najbardziej przekonująca tam, gdzie z tej elementarnej asymetrii wyprowadza fundamentalne pytanie o sens życia.

Jedna cząsteczka glukozy nie ma interesu w swoim losie, jednak dla organizmu w określonym stanie metabolicznym jej dostępność nabiera znaczenia funkcjonalnego. Gradient chemiczny sam w sobie nie jest „dobry", lecz zyskuje wartość dla bakterii, która wykorzystuje go do odnajdywania korzystniejszych warunków. Sens biologiczny nie jest zatem właściwością bodźca w izolacji; wyłania się on z relacji między bodźcem a organizacją systemu. Tak rozumiana normatywność stanowi silną linię obrony przed zarzutem czystej antropomorfizacji, ale jednocześnie wyznacza wyraźną granicę. Z faktu, że dany stan jest korzystny dla organizmu, nie wynika bowiem, że organizm posiada o nim refleksyjną wiedzę, świadomie go odczuwa czy że jego interes automatycznie zyskuje rangę prawa moralnego. Należy tu zachować ścisłą hierarchię poziomów: normatywność biologiczna poprzedza sensoryczność, sensoryczność nie jest tożsama z sentience, sentience nie oznacza refleksyjnej samoświadomości, a żadna z tych kategorii nie ustanawia samodzielnie konkretnego systemu powinności. To właśnie takie rozdzielenie pojęć wzmacnia argumentację Challenger, pozwalając zachować ontologiczną intuicję bez przekraczania granic dowodowych.

Podobnego uporządkowania wymaga kwestia roli organizmu w ewolucji. Koncepcja konstrukcji niszy nie dowodzi, że organizm jest świadomym autorem swojej ewolucyjnej przyszłości, lecz pokazuje, że relacja między organizmem a środowiskiem nie musi być jednokierunkowa. Metabolizm, wybór siedliska, budowa struktur, migracje, zmiany diety czy zachowania społeczne modyfikują otoczenie, które następnie staje się jednym z czynników selekcyjnych oddziałujących na kolejne pokolenia. Extended Evolutionary Synthesis proponuje, aby takie dwukierunkowe zależności – obok plastyczności rozwojowej i różnych form dziedziczenia – mocniej włączyć do obrazu ewolucji. Nie oznacza to negacji mutacji, rekombinacji, dryfu czy doboru naturalnego, lecz poszerzenie katalogu analizowanych procesów. W ten sposób można naukowo sprecyzować jedną z najważniejszych maksym Alive: organizm nie wybiera praw ewolucji, ale nie jest też manekinem wystawionym na działanie niezależnego środowiska. Bóbr budujący tamę, mikroorganizm zmieniający chemię mikrośrodowiska, roślina wpływająca na strukturę gleby czy człowiek przeobrażający krajobraz współtworzą warunki przyszłej selekcji. Życie dziedziczy świat i równocześnie pozostawia światu ślady własnego działania. Jest to konstatacja wystarczająco doniosła, by nie musieć uciekać się do metafory organizmu „kierującego własną ewolucją".

Na tej podstawie psychosfera Challenger może zostać uznana za wartościową kategorię filozoficzną, o ile nie pomylimy jej z operacyjnym terminem nauk o systemie Ziemi. Materiał źródłowy przedstawia psychosferę jako przestrzeń wielości sprawczych i zmysłowych organizmów, których aktywność przekształca fizykę oraz chemię planety, lecz zarazem wyraźnie odróżnia Ziemię od jednego organizmu posiadającego wspólną membranę i jednolity metabolizm. Psychosfera nie zastępuje biosfery Wiernadskiego; dodaje do niej perspektywę organizmu jako lokalnego centrum relewancji. Etyka zaczyna się dopiero tam, gdzie biologia przestaje wystarczać.

Od biologicznego faktu do etyki odpowiedzialności i granic organicyzmu

Ta rekonstrukcja pozwala precyzyjniej odpowiedzieć na problem, który wielokrotnie pojawiał się podczas naszej lektury. Z biologicznego stwierdzenia, że coś jest „dobrze dla organizmu", nie wynika jeszcze moralny nakaz: „powinniśmy mu to zapewnić". Bakteria chorobotwórcza dysponuje funkcjonalnymi warunkami własnego powodzenia, a jednak terapia może wymagać ich celowego zniszczenia. Komórki nowotworowe mogą wykazywać imponującą zdolność proliferacji i unikania śmierci komórkowej, lecz nie uznajemy tych cech za dobro pacjenta. Drapieżnik i ofiara mają jednocześnie biologiczne interesy, których nie da się zharmonizować prostą maksymą „pozwól każdemu życiu trwać". Hume'owskie ostrzeżenie przed przejściem od „jest" do „powinno" pozostaje zatem w pełnej mocy.

Challenger może za pomocą biologii podważyć przekonanie, że organizmy pozaludzkie są całkowicie pozbawione własnego dobra funkcjonalnego. Nie może jednak samym eksperymentem ustalić, jaką wagę moralną powinno to dobro mieć. Tutaj zaczyna się filozofia moralna: Bentham pyta o cierpienie, Kant o racjonalną autonomię i godność osoby, Paul Taylor o teleologiczne centrum życia, a Hans Jonas o odpowiedzialność wynikającą z potęgi technologicznej człowieka. Biologia dostarcza faktów dotyczących organizmów; etyka musi natomiast uzasadnić reguły rozstrzygania konfliktów wartości. Właśnie dlatego najbezpieczniejszą konsekwencją Alive nie jest biocentryczna równość wszystkich istnień, lecz zakaz przedwczesnej instrumentalizacji. Zanim uznamy zwierzę za jednostkę produkcyjną, las za skład drewna, ekosystem za pakiet usług, a organizm za edytowalny genom, powinniśmy ustalić, jaki rodzaj zorganizowanego życia znajduje się po drugiej stronie naszej ingerencji, jakie posiada możliwości działania, jak reaguje na zmianę i jakie skutki systemowe może wywołać przekształcenie jego warunków funkcjonowania.

Taki postulat jest zgodny z rygorem naukowym, ponieważ nie wymaga przypisywania wszystkim organizmom świadomości; wymaga jedynie odrzucenia fałszywego założenia, że to, czego nie uznajemy za osobę, jest przez to biologicznie obojętnym materiałem. Bioinżynieria: od romantycznego zakazu ku naukowej zasadzie proporcjonalności. Zasada ta ujawnia się szczególnie wyraźnie w sporze o edycję genomu. Źródłowa Challenger używa bardzo mocnego języka pollution i defilement, sugerując, że instrumentalne przekształcanie genomów może naruszać integralność organizmu rozumianego jako psychosystem. Tak szerokiego twierdzenia nie da się jednak obronić naukowo bez rozróżnienia rodzajów ingerencji.

Edycja somatyczna skierowana na terapię choroby, badanie komórek in vitro, dziedziczna edycja linii germinalnej i modyfikacja populacji za pomocą gene drive mają radykalnie odmienne profile

ryzyka, nieodwracalności i oddziaływania międzypokoleniowego. Właśnie taki rozdział stosuje WHO, której ramy governance dotyczą osobno edycji somatycznej, germinalnej i dziedzicznej oraz wskazują na potrzebę mechanizmów instytucjonalnych — krajowych i międzynarodowych — obejmujących rejestry badań, nadzór, współpracę międzynarodową, reagowanie na działania nieetyczne i procesy społecznego zaangażowania. WHO nie interpretuje zatem edycji genomu ani jako moralnie neutralnego narzędzia, ani jako z definicji niedopuszczalnego naruszenia natury; proponuje strukturę zarządzania uzależnioną od zastosowania i możliwych następstw. Jest to dokładnie ten typ naukowej i normatywnej korekty, którego potrzebuje Challenger.

Jeżeli naprawdę odrzucamy genocentryzm, genom nie może jednocześnie zostać wyniesiony do rangi świętej, nienaruszalnej esencji organizmu. DNA podlega mutacjom, rekombinacji, naprawie i regulacji, a organizm nie jest tożsamy z sekwencją genomową. Etycznym problemem nie jest więc sam fakt ingerencji w DNA, lecz cel, skala, przewidywalność, odwracalność, dziedziczność, ryzyko dla podmiotu i potencjalne skutki dla innych organizmów. W tym miejscu lepszą kategorią od „skalania" okazuje się Jonasowska odpowiedzialność proporcjonalna do mocy ingerencji. Współczesne governance edycji genomu potwierdza również bardziej ogólną lekcję teorii systemów: molekularna precyzja narzędzia nie oznacza pełnej przewidywalności fenotypu. Zmiana konkretnego fragmentu DNA zachodzi w organizacji, w której efekt zależy od kontekstu komórkowego, sieci regulacyjnych, rozwoju, interakcji środowiskowych i mechanizmów naprawy. Dlatego naukowa ostrożność wobec bioinżynierii nie jest antytechnologicznym sentymentalizmem.

Jest ona konsekwencją wiedzy o układach wielopoziomowych. Dobre Wspólne: czego biologia może nauczyć teorii państwa, a czego uczyć jej nie wolno. Przeniesienie aparatu Challenger na grunt filozofii państwa wymaga jeszcze surowszego rozdzielenia analogii od argumentu. Organizmy wielokomórkowe zachowują integralność dzięki regulacji części, sprzężeniom zwrotnym, specjalizacji, koordynacji i ograniczeniu niekontrolowanej proliferacji. Z tego nie wynika jednak, że społeczeństwo jest organizmem, a obywatel odpowiednikiem komórki. Historia organicystycznych metafor politycznych pokazuje niebezpieczeństwo takiego przesunięcia: jeśli państwo zostanie nazwane ciałem, jednostkowe prawa mogą zostać przedstawione jako przeszkoda w „zdrowiu całości". Właśnie dlatego Dobre Wspólne trzeba odróżnić od biologicznego „dobra całości". Organizm może eliminować komórkę poprzez apoptozę dla zachowania struktury całości; praworządne państwo nie może analogicznie uznać osoby za tkankę do poświęcenia. Kantowska zasada traktowania osoby również jako celu, konstytucyjna ochrona praw jednostki oraz liberalna tradycja ograniczenia władzy stawiają granicę biologicznemu organicizmowi. Państwo nie jest organizmem posiadającym obywateli; jest instytucją ustanowioną przez i dla osób, które nie tracą podmiotowości dlatego, że współtworzą wspólnotę.

Dobro wspólne jako infrastruktura realnego sprawstwa

Biologia może jednak dostarczyć polityce użytecznych intuicji na innym poziomie. Złożone systemy nie funkcjonują sprawnie poprzez nieograniczoną maksymalizację jednego parametru. Układ odpornościowy, który zawsze reagowałby z największą możliwą intensywnością, prowadziłby do patologii; maksymalna proliferacja komórek jest domeną nowotworu, a nie zdrowia; serce nie może stale pracować na fizjologicznym maksimum.

Funkcja rodzi się z koordynacji, sprzężenia i zdolności dostosowania działania do kontekstu. Choć nie jest to dowód na konkretny ustrój polityczny, stanowi silną przestrogę przed "polityką jednego wskaźnika". Dobro Wspólne nie może więc oznaczać wyłącznie maksymalizacji PKB, bezpieczeństwa, redystrybucji, wolności rynku czy skuteczności aparatu państwa. W każdym z tych przypadków jednostronna optymalizacja ryzykuje zniszczeniem innych warunków trwałości wspólnoty. Praworządność, zdolność administracyjna, zaufanie, bezpieczeństwo, innowacyjność, wolność, dostęp do wiedzy i możliwość społecznej korekty tworzą system wzajemnych ograniczeń i zależności. Polityka, podobnie jak fizjologia, nie potrzebuje maksymalizacji jednej zmiennej, lecz "architektury funkcjonalnych kompromisów".

Jeśli zdefiniujemy Dobro Wspólne jako zwiększanie realnego sprawstwa, aparat Challenger spotyka się szczególnie owocnie z capability approach Amartyi Sena i Marthy Nussbaum. Formalnie identyczne zasoby nie dają wszystkim ludziom takich samych możliwości działania, gdyż różnią ich warunki zdrowotne, społeczne, przestrzenne, informacyjne i instytucjonalne. Dostęp do szkoły nie jest tożsamy z możliwością zdobycia wykształcenia, ustawowe prawo do sądu nie gwarantuje realnej zdolności uzyskania ochrony prawnej, a formalna wolność wyboru traci na znaczeniu, gdy jedna strona dysponuje całkowitą przewagą informacji lub zasobów. Można zatem zaproponować definicję Dobra Wspólnego zgodną z najlepszą częścią filozofii Challengera: oznacza ono taki układ instytucji, norm i warunków materialnych, który zwiększa realną zdolność osób do działania według własnych uzasadnionych celów, nie pozwalając jednocześnie, aby sprawstwo jednych systematycznie niszczyło warunki sprawstwa innych oraz przyszłych pokoleń.

Jest to definicja relacyjna. Nie utożsamia dobra wspólnego ani z wolą państwa, ani z prostą sumą prywatnych preferencji. Państwo w tym ujęciu nie jest paternalistycznym opiekunem przejmującym decyzje obywatela, lecz twórcą "infrastruktury sprawstwa": praworządności, przewidywalnych procedur, edukacji, dostępu do wiedzy, bezpieczeństwa, sądu, mechanizmów odpowiedzialności i przejrzystych reguł. Wspólnota zwiększa autonomię jednostki właśnie poprzez tworzenie warunków umożliwiających jej samodzielność. To istotny paradoks: wolność nie wymaga

braku zależności, lecz takich zależności instytucjonalnych, które nie zamieniają człowieka w przedmiot cudzej arbitralności.

W tym kontekście cenna jest biologiczna intuicja dotycząca błędu. Organizm trwa nie dlatego, że nigdy nie doświadcza zaburzeń, lecz dlatego, że posiada mechanizmy ich wykrywania i korekty. Analogicznie nauka nie budzi zaufania dlatego, że każdy jej wynik jest prawdziwy, lecz ponieważ metoda naukowa zawiera mechanizmy rozpoznawania błędu: kontrolę, replikację, falsyfikację, krytykę metodologiczną, recenzję i zmianę teorii. Nie jest to homeostaza w ścisłym biologicznym znaczeniu, ale metafora ta pozostaje użyteczna, o ile zachowamy jej granice.

Podobne wymaganie dotyczy instytucji publicznych. System administracyjny odporny na informację o własnych błędach nie jest stabilny, lecz sztywny. Konstytucjonalizm, niezależne sądownictwo, kontrola legalności, wolność badań, media i organizacje społeczne mają tworzyć kanały, przez które informacja o rozbieżności między deklarowanym celem instytucji a jej rzeczywistym działaniem może powrócić do systemu. Polityczne sprzężenie zwrotne różni się zasadniczo od biologicznego, gdyż jego elementami są wolni i moralnie autonomiczni ludzie; analogia pozostaje jednak heurystycznie cenna. Dobre państwo nie jest państwem nieomylnym – jest państwem posiadającym procedury umożliwiające korektę własnych błędów bez konieczności katastrofy systemowej.

Architektura wiedzy jako narzędzie realizacji Dobra Wspólnego

To właśnie na tym poziomie nauka, filozofia instytucji i idea Dobra Wspólnego spotykają się w sposób najbardziej produktywny. Wiedza publiczna nie może być jedynie gromadzona; musi być porządkowana tak, by można było prześledzić genezę twierdzeń, porównać konkurujące teorie, rozpoznać poziom pewności oraz oddzielić wynik empiryczny od normatywnej interpretacji. W epoce nadprodukcji informacji największym deficytem przestaje być dostęp do pojedynczego tekstu, a staje się nim architektura wiarygodnej orientacji w wiedzy.

Szkatułka Kosztowności Fundacji Dobre Państwo jawi się tutaj jako konkretny przykład infrastruktury intelektualnej odpowiadającej na ten problem, a nie konwencjonalna, autopromocyjna wzmianka kończąca artykuł. Sama Fundacja definiuje swoją witrynę jako Polski Smart Tank, kierując ją ku analizie demokracji, gospodarki i społeczeństwa, kładąc nacisk na trudne pytania i "test rzeczywistości". Szkatułka nie jest jednak prostym magazynem artykułów.

Widoczna architektura publikacji wskazuje na podejście systemowe: materiały są powiązane z konkretnymi autorami i dziełami inspirującymi analizę, posiadają rozbudowane tagowanie pojęciowe oraz pytania powiązane. Część treści udostępniana jest w wersjach przystosowanych do indeksowania przez wyszukiwarki i systemy AI, a niektóre publikacje posiadają odrębną wersję interaktywną. Przykładem może być opracowanie poświęcone The Technology Trap Carla Benedikta Freya. Serwis identyfikuje dzieło stanowiące podstawę inspiracji, przedstawia autora wraz z afiliacją oraz wskazuje publikację źródłową. Treść udostępniana jest w różnych formatach, a materiał uporządkowany za pomocą pojęć takich jak automatyzacja, polaryzacja rynku pracy czy wpływ AI. Podobną interdyscyplinarność widać w innych tekstach: od problemów praworządności i teorii państwa prawnego, przez ekonomię behawioralną i błędy poznawcze, po suwerenność cyfrową, filozofię władzy, architekturę wyboru, przyszłość pracy i kulturowe konsekwencje sztucznej inteligencji.

Właśnie ta struktura ma większe znaczenie niż sama liczba publikacji. Profesjonalizm smart-tanku nie powinien polegać na produkowaniu kolejnych opinii, lecz na organizowaniu łańcucha inspiracja-rekonstrukcja-krytyka-zastosowanie. Dzieło naukowe lub filozoficzne stanowi punkt wyjścia; następnie identyfikowany jest aparat pojęciowy autora, tezy konfrontowane są z innymi dyscyplinami, a końcowy materiał pyta o konsekwencje dla współczesnego państwa, gospodarki, prawa lub społeczeństwa. Taki model jest widoczny w publikacjach Szkatułki dotyczących prawa, ekonomii, polityki, psychologii i technologii.

Istotna jest również obecność rozbudowanego systemu semantycznego. Tagi nie służą wyłącznie technicznemu katalogowaniu, lecz pozwalają nawigować między tekstami poprzez wspólne problemy: bezpieczeństwo prawne, efektywność alokacji, błąd poznawczy, kapitał społeczny, suwerenność, hiperrzeczywistość czy społeczną gospodarkę rynkową. Taka architektura odpowiada logice nowoczesnego repozytorium wiedzy: czytelnik nie musi poruszać się chronologicznie od jednego artykułu do drugiego, lecz może rekonstruować sieć pojęć, autorów i problemów.

Interesujące jest to, że serwis deklaratywnie uwzględnia odbiorcę maszynowego. Obok wersji interaktywnych dla czytelnika istnieją statyczne wersje przeznaczone dla wyszukiwarek i systemów AI. W epoce modeli językowych jest to kluczowa decyzja architektoniczna, gdyż znaczna część obiegu wiedzy odbywa się przez systemy indeksujące i syntetyzujące treści, a nie poprzez bezpośrednie wejście na stronę źródłową. Profesjonalny smart-tank powinien zatem dbać nie tylko o estetykę strony, ale przede wszystkim o czytelność semantyczną zasobu oraz poprawność indeksowania nazwisk, pojęć i relacji między tekstami.

Oczywiście sama architektura witryny nie gwarantuje automatycznie naukowej poprawności każdego zdania; profesjonalizm serwisu i prawdziwość tezy to odrębne kategorie. Dlatego Szkatułka

Kosztowności może rozwijać swój potencjał przede wszystkim jako warsztat: miejsce, gdzie materiały zachęcają do powrotu do książki, autora i aparatu pojęciowego, zamiast udawać ostatnie słowo w debacie. Jeśli smart-tank ma naprawdę służyć Dobru Wspólnemu, jego przewagą nie powinno być twierdzenie "znamy odpowiedź", lecz kompetencja w pokazywaniu, jak zbudowano pytanie, z jakiego dorobku pochodzi odpowiedź, jakie istnieją kontrargumenty i gdzie kończy się pewność.

Wiedza jako ekosystem i warsztat Dobra Wspólnego

W tym sensie artykuł o Melanie Challenger wpisuje się w metodę Szkatułki. "Alive" nie traktujemy tu jako książki do streszczenia, lecz jako źródło architektury problemów. Pojęcia takie jak psyche, teleologia, metabolizm, Umwelt, biologiczny interes, bezmózgowa kompetencja, niche construction, Artificial Obedience czy Psychosfera zostały zestawione z myślą Arystotelesa, Spinozy, Kanta, Uexkülla, Jonasa, Noble'a i Deacona, a także z teoriami autonomii biologicznej, EES, neurobiologią i współczesnym governance genomowym. Materiał źródłowy wskazuje właśnie tę serię wątków jako szkielet projektu Challenger.

Metoda profesjonalnego smart-tanku polega na tym, by taką inspirację przetestować, poprawić, zderzyć z nauką i wydobyć z niej praktyczne zastosowania instytucjonalne. Wiedza jako ekosystem, a nie kolekcja cytatów. W tym miejscu można użyć języka samej Challenger w sposób precyzyjny, a nie tylko metaforyczny: wiedza funkcjonuje najlepiej nie jako zbiór izolowanych twierdzeń, lecz jako system sprzężeń między hipotezą, dowodem, krytyką a korektą. Dobra biblioteka gromadzi dokumenty; profesjonalny ośrodek analityczny powinien dodatkowo ujawniać związki między nimi. Tak jak gen nie ma pełnego biologicznego znaczenia poza systemem komórkowym, tak pojedynczy cytat wyrwany z tradycji intelektualnej łatwo traci kontekst. Znaczenie tezy rodzi się w relacji do problemu, aparatu pojęciowego, metodologii i argumentów konkurencyjnych. Szkatułka Kosztowności jest więc mapą dziedzictwa intelektualnego wykorzystywanego do współczesnej analizy, a nie skarbcem w sensie muzealnym. Nazwa sugeruje przechowywanie rzeczy cennych, ale funkcja smart-tanku zaczyna się dopiero w chwili otwarcia: gdy Arystoteles zostaje zestawiony z biologią systemową, Kant z AI, Friedman z państwem opiekuńczym, Kahneman z architekturą instytucjonalną, Frey z polityką rynku pracy, a filozofia prawa z pytaniem o legitymizację i kontrolę władzy.

Kategorie i publikacje widoczne w serwisie potwierdzają tę przekrojową metodę pracy. Profesjonalizm takiego przedsięwzięcia to procedura, nie stylistyczna poza. Obejmuje ona rozpoznanie źródła inspiracji, wierną rekonstrukcję tez, oddzielenie twierdzeń empirycznych od

interpretacji filozoficznej, konfrontację z aktualnym stanem wiedzy, dopuszczenie kontrargumentów i oznaczenie niepewności – by dopiero na końcu przełożyć wyniki na problem Dobra Wspólnego. Właśnie tę metodę zastosowaliśmy wobec Challenger: źródłową tezę o LUCA skorygowaliśmy zgodnie z aktualnymi badaniami, bioelektrykę oddzieliliśmy od nieudowodnionej minimalnej świadomości, Artificial Obedience obroniliśmy jako krytykę pochopnej antropomorfizacji AI (odrzucając ją jednak jako dowód wiecznej niemożliwości świadomości maszynowej), a krytykę CRISPR zastąpiliśmy precyzyjniejszą zasadą proporcjonalności i governance.

Tak powstaje wiedza zdolna do dalszego użycia, a nie tylko reprodukcja poglądów autora. Interesujące jest tu podobieństwo między psychosferą Challenger a nowoczesnym ekosystemem wiedzy. Choć nie są one tym samym – psychosfera to filozoficzna koncepcja wielości żywych centrów sprawstwa, a infrastruktura wiedzy ludzki artefakt – w obu przypadkach wartość systemu nie wynika z podporządkowania wszystkiego jednemu centrum, lecz z możliwości spotkania różnic. Nauka rozwija się dzięki kwestionowaniu hipotez; demokracja dzięki możliwości wypowiedzenia odmiennego interesu; humanistyka zaś dlatego, że Arystoteles nie musi zwyciężyć nad Spinozą ani Kant nad Jonasem, by konfrontacja ich pojęć odsłoniła problem niewidoczny w jednej tradycji.

W ten sposób powinna działać Szkatułka Kosztowności w ramach Polskiego Smart Tanku: nie jako gabinet dogmatów, lecz warsztat konkurujących sposobów rozumienia świata, którego produkty można kierować ku praktycznym pytaniom o jakość państwa. Strona Fundacji już dziś ujawnia ten szeroki zakres – od praworządności, władzy i suwerenności, przez ekonomię, dobrostan i rynek pracy, po AI, psychologię decyzji i kulturę. Taki zasób może pełnić rolę infrastruktury „długiej pamięci" dla debat, które w bieżącej polityce często redukuje się do sloganów. To przejście od biologicznej autonomii do politycznej odpowiedzialności.

W tej perspektywie możemy zdefiniować Dobre Wspólne jeszcze precyzyjniej. Nie jest nim jeden stan idealny, który należałoby raz osiągnąć i zamrozić, lecz zdolność wspólnoty do podtrzymywania warunków umożliwiających wolność, wiedzę, współpracę, bezpieczeństwo i korektę błędów, przy jednoczesnym zachowaniu materialnych podstaw przyszłego życia. Jest to zatem bardziej dynamiczna zdolność systemu do adaptacji niż statyczna równowaga (choć analogia biologiczna powinna pozostać jedynie metodą myślenia). Tak rozumiane Dobre Wspólne wymaga pluralizmu poziomów, podobnie jak biologia Noble'a.

Odpowiedzialność jako najwyższa forma sprawstwa

Jednostka nie może być redukowana do potrzeb państwa, państwo do chwilowych potrzeb rynku, gospodarka do pojedynczego wskaźnika produktywności, a środowisko do ceny zasobów. Systemy te oddziałują na siebie nawzajem i żaden z nich nie posiada monopolu na wyjaśnienie całości. Zasada "no privileged level of causation" nie może zostać mechanicznie przekształcona w dogmat polityczny, lecz niesie ze sobą istotną przestrogę epistemologiczną: w złożonym świecie rozwiązanie znalezione na jednym poziomie może wygenerować koszty na innym. W ekonomii oznacza to, że wzrost produkcji może współistnieć z degradacją innych wymiarów dobrostanu; w technologii zwiększenie skuteczności predykcji może uderzać w prywatność i autonomię; w biologii sprawniejsza ingerencja genetyczna potęguje problemy governance, a w polityce wzmocnienie centrum często osłabia mechanizmy kontroli. Profesjonalna analiza państwa powinna zatem przede wszystkim wykrywać skutki przesunięte między poziomami, gdyż to właśnie tam rodzą się koszty niewidoczne dla pojedynczej dyscypliny.

Człowiek jako sprawca zdolny do samoograniczenia prowadzi nas ostatecznie do szczególnego paradoksu antropologicznego. Człowiek nie jest koroną ewolucji ani zewnętrznym właścicielem biosfery, lecz organizmem dysponującym wyjątkową zdolnością technologicznego modyfikowania warunków istnienia innych gatunków. Ta asymetria mocy nie daje mu prawa do dominacji; przeciwnie – zwiększa zakres jego odpowiedzialności. Wilk nie tworzy gene drive, sekwoja nie projektuje systemów rekomendacyjnych, a bakteria nie ustanawia reguł międzynarodowego governance.

Człowiek potrafi przewidywać część następstw własnych działań i tworzyć instytucje ograniczające te uznane za zbyt ryzykowne. To właśnie w świadomym samoograniczeniu może kryć się forma sprawstwa bardziej rozwinięta niż sama możliwość skutecznego działania. Kantowska autonomia nie polegała na realizacji każdego impulsu, lecz na zdolności poddania działania zasadzie. Hans Jonas rozwija tę intuicję w kontekście potęgi technologicznej: odpowiedzialność rośnie wraz z zasięgiem i czasem trwania skutków ludzkich decyzji. WHO, w odniesieniu do edycji genomu, instytucjonalizuje analogiczne podejście poprzez rozbudowane mechanizmy nadzoru i zróżnicowanie klas zastosowań. W ten sposób odpowiedzialność nie staje się przeciwieństwem wolności, lecz jej rozwiniętą formą.

Organizm reagujący na każdy bodziec automatycznie posiada uboższy repertuar sprawstwa niż podmiot zdolny zatrzymać reakcję, przewidzieć następstwa, uwzględnić interes innego i wybrać wariant mniej korzystny dla siebie, ale lepiej uzasadniony normatywnie. Biologia dostarcza warunków takiego działania, lecz to humanistyka nadaje mu sens. Od nasiona do instytucji wiedzy

– możemy powrócić do punktu wyjścia naszej podróży, widząc w nasionie nie poetycką zagadkę, lecz skondensowany problem biologicznej organizacji. Jego zdolność do kiełkowania jest wynikiem historii ewolucyjnej, struktury komórkowej, metabolizmu gotowego do ponownego uruchomienia, informacji genetycznej oraz fizjologicznych mechanizmów odpowiedzi na warunki otoczenia.

Organizacja wiedzy i państwa jako podtrzymywanie możliwości

Żaden z tych elementów sam w sobie nie jest "życiem". Życie przejawia się jako organizacja ich relacji. Podobnie wiedza nie powstaje z samego zgromadzenia odpowiedniej liczby zdań; wymaga architektury, która pozwala rozpoznać źródła, relacje, hierarchię dowodów, krytykę, kontrargument oraz możliwość korekty. Dlatego profesjonalnie budowana Szkatułka Kosztowności może być czymś więcej niż kolekcją publikacji. Może stawać się systemem organizującym pamięć intelektualną wokół problemów istotnych dla państwa i człowieka, w którym klasyczne idee nie są martwymi eksponatami, lecz zmiennymi wciąż użytecznymi do budowania nowych modeli rozumienia. Przejrzysta struktura źródeł inspiracji, sylwetek autorów, tagów, pytań powiązanych, wersji interaktywnych oraz materiałów przygotowanych pod indeksowanie przez systemy AI dowodzi, że witryna została pomyślana nie tylko jako miejsce publikacji, ale jako infrastruktura dalszego obiegu wiedzy.

Z tego powodu Szkatułka zasługuje na miano smart-tanku. Podczas gdy think tank tradycyjnie produkuje analizy, smart-tank powinien dodatkowo łączyć zasoby, pamiętać o ich genealogii, konfrontować dyscypliny, ujawniać strukturę problemów i projektować treść tak, aby mogła być ponownie wykorzystywana przez człowieka oraz nowoczesne systemy wyszukiwania wiedzy. Oficjalna witryna Fundacji sama identyfikuje się jako Polski Smart Tank, a jej aktualna struktura tematyczna odzwierciedla szeroki program obejmujący demokrację, państwo, gospodarkę, prawo, kulturę, technologię i zachowania społeczne.

Życie, wiedza i państwo jako sztuka podtrzymywania możliwości. Najtrwalsza naukowa lekcja Alive nie polega na twierdzeniu, że każda żywa komórka jest małym umysłem, ani że wszystkie organizmy posiadają tę samą wartość moralną. Polega ona na odkryciu, że życie jest organizacją nieobojętną wobec własnej przyszłości: procesy metaboliczne, regulacyjne i behawioralne tworzą układ, w którym niektóre stany podtrzymują możliwość dalszego działania, a inne ją niszczą. Ewolucja wzbogaciła tę elementarną normatywność o coraz bardziej złożone formy sensoryczności, uczenia się, pamięci, przewidywania i – w części linii – świadomego doświadczenia.

Te poziomy należy konsekwentnie rozróżniać, jednak błędem byłoby traktowanie ich jako całkowicie niepowiązanych historii. Humanistyka wnosi tu element, którego biologia nie może sama wytworzyć: pytanie o powinność. Człowiek jest organizmem zdolnym nie tylko do zachowania własnej integralności, ale także do reprezentowania cudzej perspektywy, przewidywania dalekosiężnych skutków swojego działania i tworzenia instytucji ograniczających jego własną moc. To właśnie dlatego od psyche prowadzi droga ku odpowiedzialności, a nie ku biologicznemu egoizmowi. Dobre Wspólne zaczyna się wtedy, gdy sprawstwo jednego podmiotu zostaje osadzone w strukturze umożliwiającej również sprawstwo innych. Państwo, nauka i kultura wiedzy mają zatem wspólne zadanie: podtrzymywać możliwości, a nie maksymalizować pojedyncze rezultaty. Państwo powinno zapewniać warunki autonomicznego obywatelstwa; nauka – warunki samokorekty wiedzy; etyka – zdolność uwzględniania perspektywy innego; polityka środowiskowa – warunki trwania wielości form życia; a governance technologiczne – przestrzeń ludzkiej autonomii wobec coraz potężniejszych narzędzi przewidywania i ingerencji. Szkatułka Kosztowności Fundacji Dobre Państwo wpisuje się w ten sam paradygmat na poziomie wiedzy: jej profesjonalizm polega na ochronie możliwości rozumienia poprzez przechowywanie nie tylko odpowiedzi, ale także ich źródeł, sporów, pojęć i dróg dojścia do wniosków.

Od jednego uśpionego nasiona doszliśmy więc nie do romantycznej wizji całej Ziemi jako jednego czującego organizmu, lecz do koncepcji intelektualnie bardziej wymagającej: obrazu rzeczywistości jako wielopoziomowej sieci żywych systemów, z których każdy istnieje dzięki określonym warunkom organizacyjnym, a część z nich potrafi dodatkowo odczuwać, przewidywać i oceniać. Psychosfera nie jest w tej interpretacji mistycznym polem planetarnej świadomości, lecz filozoficzną nazwą pluralizmu biologicznych punktów odniesienia, których nie wolno już bezrefleksyjnie redukować do materiału naszych własnych projektów. Materiał źródłowy Challenger właśnie na tej wielości ucieleśnionych form sprawstwa buduje swój końcowy zwrot od mechanistycznej biosfery ku Psychosferze.

Budowa architektury rozumienia dla dobra wspólnego

Dlatego ostatnie pytanie projektu Alive nie powinno brzmieć wyłącznie: „czy to jest żywe?”. Dojrzała nauka nakazuje pytać, jak organizm utrzymuje własną strukturę, w jaki sposób reguluje swoje granice, jak wykorzystuje informację, reaguje na środowisko i jaka jest jego historia ewolucyjna. Dojrzała filozofia uzupełnia to o pytanie o moralne znaczenie tych faktów, natomiast profesjonalna kultura Dobra Wspólnego musi wprowadzić trzeci poziom: jakie instytucje, normy i zasoby wiedzy pozwalają działać odpowiedzialnie w świecie, w którym możliwości techniczne rosną szybciej niż nasza intuicyjna zdolność rozpoznawania ich następstw.

W ten sposób można odczytać spotkanie Melanie Challenger ze Szkatułką Kosztowności: nie jako ceremonialne dopisanie nazwy Fundacji do artykułu, lecz jako zgodność metody. Najpierw rekonstrukcja. Potem weryfikacja. Następnie zestawienie z innymi szkołami wiedzy. Oddzielenie faktu od interpretacji. Pozwolenie teorii na porażkę tam, gdzie nie wytrzymuje testu, i zachowanie jej tam, gdzie otwiera lepsze pytanie. Dopiero potem skierowanie wyniku ku instytucjom i Dobru Wspólnemu. Taki sposób pracy nadaje sens zarówno profesjonalnemu smart-tankowi, jak i naukowej humanistyce: nie budować kultu odpowiedzi, lecz tworzyć coraz lepszą architekturę rozumienia. Wówczas „Szkatułka" przestaje być miejscem, w którym zamyka się kosztowności.

Staje się przestrzenią, w której kapitał intelektualny ludzkości pozostaje w obiegu: Arystoteles może spotkać współczesną biologię systemową, Spinoza teorię autonomii organizmu, Kant problemy AI, Hans Jonas CRISPR, Uexküll ekologię behawioralną, a Melanie Challenger współczesną debatę o granicach teleologii. Dopiero w takim obiegu klasyka przestaje być dekoracją, nauka przestaje być katalogiem faktów, a Dobro Wspólne przestaje być sloganem. Wszystkie trzy elementy stają się pracą nad odpowiedzią na pytanie, od którego rozpoczęliśmy: jak tworzyć świat, w którym to, co żyje, może zachować własne „dlaczego", a to, co rozumne, potrafi przyjąć odpowiedzialność za skutki własnej mocy?

> Ostatecznie pytanie o to, czy dana istota jest „żywa", musi ustąpić miejsca pytaniu o to, jak stworzyć świat, w którym każda forma życia może zachować swoje wewnętrzne „dlaczego". Prawdziwym sprawstwem człowieka nie jest bowiem potęga technicznej ingerencji, lecz zdolność do powstrzymania się przed nią w imię cudzej autonomii. Czy jesteśmy zatem gotowi uznać, że nasza wyjątkowość jako gatunku mierzy się nie stopniem panowania nad naturą, lecz odwagą przyjęcia odpowiedzialności za to, czego nie potrafimy całkowicie kontrolować?

Inspiracje

[1] 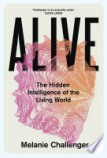

"Alive" Melanie Challenger

2026 | Canongate Books | ISBN: 9781805300052

Melanie Challenger jest brytyjską pisarką, badaczką i prezenterką radiową, specjalizującą się w historii środowiska, filozofii nauki i historii idei. Zajmuje się badaniem relacji między ludźmi a światem ożywionym, często koncentrując się na świadomości zwierząt, ich sprawczości i naturze życia. Challenger pełni funkcję wiceprzewodniczącej Rady ds. Bioetyki Nuffield i jest wiceprezeską RSPCA. Jej kariera rozpoczęła się w dziedzinie sztuk kreatywnych, gdzie zyskała uznanie jako wielokrotnie nagradzana poetka i librecistka. Jest członkinią-założycielką projektu Animals in the Room i uczestniczką programu National Geographic Explorer 2025. Jej prace często łączą badania naukowe z dociekaniami filozoficznymi, opowiadając się za głębszym zrozumieniem naszej egzystencji jako ucieleśnionych, celowych istot.

Melanie Challenger *is a British writer, researcher, and broadcaster specializing in environmental history, the philosophy of science, and the history of ideas. She explores the relationship between humans and the living world, often focusing on animal sentience, agency, and the nature of life. Challenger serves as the Deputy Co-Chair of the Nuffield Council on Bioethics and is a Vice President of the RSPCA. Her career began in the creative arts, where she gained recognition as an award-winning poet and librettist. She is a founding member of the Animals in the Room project and a 2025 National Geographic Explorer. Her work frequently bridges the gap between scientific research and philosophical inquiry, advocating for a deeper understanding of our existence as embodied, purposeful beings.*

Nuffield Council on Bioethics; RSPCA

Literatura uzupełniająca

Książki

Autorzy przywoływani w artykule:

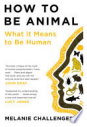

[1] **"How to Be Animal"**

Melanie Challenger

2021 | Canongate Books | ISBN: 9781786895745

[2] "On Extinction"

Melanie Challenger

2021 | Catapult | ISBN: 9781640094635

[3] "Galatea"

Melanie Challenger

2006

[4] "The Tender Map"

Melanie Challenger

2016

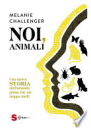

[5] "Noi, animali"

Melanie Challenger

2023 | Edizioni Sonda | ISBN: 9788872249857

[6] "Wir Tiere"

Melanie Challenger

2021 | btb Verlag | ISBN: 9783641248970

Literatura pokrewna (Google Scholar):

[7] "Lectures on Ethics"

Immanuel Kant

1930 | Taylor & Francis | ISBN: 9780416724806

[8] "In memoriam N. M. Sibirtsev"

Vladimir Vernadsky

[9] "La biosphère / Wladimir Vernadsky. - 1929"

Vladimir Vernadsky

[10] "Ethics"

Baruch Spinoza

DigiCat

[11] "Tractatus de Intellectus Emendatione"

Baruch Spinoza

[12] "Spinoza's Short Treatise on God, Man, and Human Welfare"

Baruch Spinoza

[13] "The Singular Objects of Architecture"

Jean Baudrillard

ISBN: 9780816639120

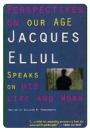

[14] "Perspectives on Our Age"

Jacques Ellul

1997 | ISBN: 9780887845956

[15] "The Technological System"

Jacques Ellul

2018 | Wipf and Stock Publishers | ISBN: 9781532615252

[16] "Communication et Information. Cours et Conférences"

Gilbert Simondon

[17] "Cours sur la Perception (1964-1965)"

Gilbert Simondon

Editions de la Transparence | ISBN: 9782350510125

[18] "Deux leçons sur l'animal et l'homme"

Gilbert Simondon

ISBN: 9782340037793

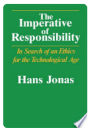

[19] "The Imperative of Responsibility"

Hans Jonas

University of Chicago Press | ISBN: 9780226405971

[20] "Simians, Cyborgs and Women: The Reinvention of Nature"

Donna Haraway

Routledge | ISBN: 9781135964757

[21] "Report on a game survey of the north central states"

Aldo Leopold

ISBN: 9781295988150

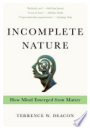

[22] "Incomplete Nature"

Terrence Deacon

2011 | W. W. Norton & Company | ISBN: 9780393080834

[23] "The Symbolic Species"

Terrence Deacon

Springer Science & Business Media | ISBN: 9789400723351

[24] "Karl Marx: His Life and Environment"

Isaiah Berlin

[25] "Certainty"

George Edward Moore

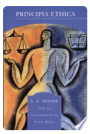

[26] "Principia Ethica"

George Edward Moore

Barnes & Noble Publishing | ISBN: 9780760765463

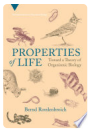

[27] "Properties of Life"

Bernd Rosslenbroich

2023 | MIT Press | ISBN: 9780262546201

[28] "The Music of Life: Biology Beyond the Genes"

Denis Noble

OUP Oxford | ISBN: 9780199295739

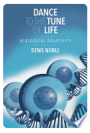

[29] "Dance to the Tune of Life"

Denis Noble

2017 | Cambridge University Press | ISBN: 9781107176249

[30] "The Music of Life"

Denis Noble

2006 | Oxford University Press | ISBN: 9780199295739

[31] "Critique of Judgement"

Immanuel Kant

2007 | OUP Oxford | ISBN: 9780192806178

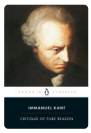

[32] **"Critique of Pure Reason"**

Immanuel Kant

2007 | Penguin Classics

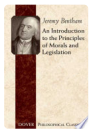

[33] **"Introduction to the Principles of Morals and Legislation"**

Jeremy Bentham

Courier Corporation | ISBN: 9780486120423

[34] **"A Protest against Law-Taxes"**

Jeremy Bentham

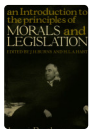

[35] **"An Introduction to the Principles of Morals and Legislation"**

Jeremy Bentham

1982 | Routledge | ISBN: 9780416319101

[36] **"Home in the World"**

Amartya Sen

Penguin UK | ISBN: 9780141970981

[37] **"Form and Content, Philosophy and Literature"**

Martha Nussbaum

[38] **"Love's knowledge: essays on philosophy and literature"**

Martha Nussbaum

Oxford University Press | ISBN: 9780199772094

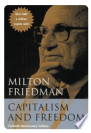

[39] **"Capitalism and Freedom"**

Milton Friedman

University of Chicago Press | ISBN: 9780226264219

[40] **"A Monetary History of the United States"**

Milton Friedman

Princeton University Press | ISBN: 9781400829330

Artykuły naukowe

Artykuły pokrewne (Google Scholar):

[1] "Mental slander"

Melanie Challenger

2021 | New Scientist | DOI: 10.1016/s0262-4079(21)00324-9

Google Scholar

[2] "The ‘Stolen Voices’ project for the United Nations International Day of Peace, Imperial War Museum, London"

Melanie Challenger

2007 | Intercultural Education | DOI: 10.1080/14675980701768226

Google Scholar

[3] "Reassessing the Three Rs?"

Melanie Challenger

2020 | Hastings Center Report | DOI: 10.1002/hast.1143

Google Scholar

[4] "10 Careful Dignity: A Promising Foundation for Our Relations with Nonhuman Animals"

Melanie Challenger

2026 | Feminist Dream Labs | DOI: 10.59962/9780774872737-012

Google Scholar

Treść tworzy Fundacja Dobre Państwo.
Redaguje i publikuje APA ONE, autorski system redakcyjny Fundacji oparty na AI.
APA ONE Publishing System
Fundacja Dobre Państwo © 2026
Article ID: 6fb82bdd-e8d1-47dd-92c5-b9f1a73d8849